

O Ware ik in Duitschland geboren!

Pol de Mont tussen germanofilie en pangermanisme

Ludo Stynen

Samenvatting

De dichter Pol de Mont (1857-1931), internationaal netwerker en gedurende vele decennia alomtegenwoordig in Vlaanderen, was actief op verschillende terreinen. Fundamenteel in al wat hij deed was zijn streven naar Vlaamse heropleving. Dat hij dweept met Duitsland en sterk de Germaanse stamverwantschap aanvoelde, gaf zijn vijanden redenen te over om hem aan te vallen. Deze bijdrage peilt naar de aard en de omvang van zijn relatie met Duitsland in de verschillende perioden van zijn leven.

Abstract

Pol de Mont, poet, international networker and for many decades omnipresent in Flanders, was extremely versatile. The Flemish revival was at the heart of all his undertakings. The fact that he loved Germany and that he was very much aware of the Flemish people's German roots gave his enemies ammunition. This article focuses on the nature and the scale of De Mont's affinity with Germany during different periods in his life.

E-mail
ludostynen@hotmail.com

---

1. INLEIDING¹

‘[Ik liet] gerne twee mijner vingeren [...] afsnijden om in Duitschland geboren te zijn en er te mogen leven! Hier, in het fictieve “Belgique” – rot van

---

¹ Dit is een licht gewijzigde en uitgebreide tekst van een lezing gehouden voor het Dr. F.A. Snellaert-comité op 5 nov. 2014 in de KANTL.

fransch bederf – versmacht men letterlik. J'étouffe!' ² schreef Pol de Mont (1857-1931) in 1880 aan de Platduitse dichter en novellist Klaus Groth, met wie hij al twee jaar correspondeerde. Een liefdesverklaring van formaat. Een jaar voordien schreef hij Jan Blockx – die het geluk had in 'het zangerige Germanje' te kunnen studeren – over de politieke verdeeldheid van de Vlaamse kunstenaars en de nood aan een overkoepelend verband zoals dat in Duitsland bestond. 'Gij, die het geluk hebt daar nu te leven, er u zat te drinken aan al die schatten van kunst en poëzie die den "grond" van 't Duitsch volk uitmaken, hebt gij reeds bemerkt wat een nauw verband de schilders, dichters & musici daar vereent.' Hij zou een bond, een 'kunstverein' willen stichten waarin alle (jonge) kunstenaars elkaar zouden ontmoeten, leren kennen en waarderen, en een blad, een 'panartikon' uitgeven.

Duitsland was al in 1879 het beloofde land voor de jonge Vlaamse dichter. 'God! Wat benijd ik u het geluk in Deutschland te kunnen wonen en studeeren. Hier te lande versmacht de kunst, of juistert ten minste, de poëzie. [...] O Ware ik in Deutschland geboren! Of kan ik daar een bestaan vinden!'³

Als jonge dichter met een ruime interesse voor de Europese literaturen onderging Pol de Mont niet alleen Franse en Engelse invloeden, maar ook van Duitse schrijvers als August Heinrich Hoffmann von Fallersleben en Heinrich Heine, de vormdichters Friedrich Rückert en August von Platen, en anderen. Al heel jong had hij specifiek aandacht voor Duitsland, en hij raakte er ook snel bekend. Die bekendheid was in niet geringe mate het resultaat van zijn eigen initiatieven. Al vroeg begon hij aan de uitbouw van een omvangrijk Duits (of misschien beter Germaans) netwerk. De meeste van zijn brieven aan Duitsers, Oostenrijkers, Tsjechen enz. gingen verloren, maar van de tegencorrespondentie bleven enkele honderden brieven bewaard. De originelen, nauwelijks leesbare foto's ervan en erg duidelijke transcripties van de hand van Fraulein dr. Weigel van het Deutsches Institut, gemaakt in opdracht van Dr. Hans Teske, die in november 1941 als 'professeur agrégée' van de Brusselse universiteit was benoemd en die het geheel wilde editeren en opnemen in een studie over De Mont en zijn betrekkingen met Duitsland.

---

² Brief, 22/4/1880, Pol de Mont aan Klaus Groth. Kiel, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Cb 22, F3.

³ Brief, 16/11/1879, Pol de Mont aan Jan Blockx, Letterenhuis, M762B.

Het hele dossier van 266 brieven werd door de Duitse regering, wellicht tijdens de Tweede Wereldoorlog, gekocht van Frits de Mont en vervolgens aan het Letterkundig Museum geschonken. Lode Baekelmans nam het in ontvangst maar bezorgde het pak vrijwel onmiddellijk aan Teske, die ermee aan de slag ging. Het materiaal kwam vervolgens in handen van Uitgeverij De Lage Landen, en via tussenkomst van procureur Herman Sabbe en Guido Eeckels' raadsman Paul Danhier slaagde Ger Schmook erin de brieven uiteindelijk in zijn museum te krijgen. Teske had alles voor zijn vertrek naar Duitsland in bewaring gegeven bij Eeckels en op 6 mei 1946 kon Schmook Eeckels laten weten dat de 'documenten die de gemeenschap toebehoren' waren aangekomen waar ze thuishoorden, in zijn museum dus. In 1955 kwam er nog een vervolg aan het verhaal, want Eeckels vond nog een pak van Teske en bezorgde dat eveneens aan Schmook.⁴ Behalve de 'collectie Teske' zijn er nog tientallen brieven waarvan deze Duitser blijkbaar geen weet had. Brieven van en aan de Alldeutscher Verband uit de jaren 1899-1907 die bewaard bleven in het archief van het Hulp-Komitee voor Transvaal en Oranje-Vrijstaat, brieven waarvan een deel van de tegencorrespondentie via kladjes, aantekeningen en verslagen wel reconstrueerbaar is.⁵ Op basis van deze en andere brieven uit de archieven van Antwerpen, Gent, München en Kiel, gepubliceerd werk en privé-aantekeningen, zijn enkele krachtlijnen in De Monts vaak op de korrel genomen houding tegenover Duitsland te reconstrueren.

Het kan bevreemden dat Pol de Mont, die mee aan de basis stond van het modernisme en van wie de interesse erg kosmopolitisch was, toch zo ras- en stambewust kon denken en niet zoals een August Vermeylen het Duits en de Duitse cultuur als een 'gewone' Europese taal en cultuur als alle andere kon zien. Dit paradoxale aspect van zijn wezen spoort echter bijzonder goed met zijn persoonlijkheid op de wip tussen twee eeuwen. Hij stond in de traditie van cultuurflaminganten, traditionele literatuur en emancipatorisch streven, en tegelijk wilde hij ook weg van de traditie, wilde hij politiek actief zijn en als een spons opslorpen wat hem van alle hoeken toewaaide. Het is mijn bedoeling De Monts vaak op de korrel genomen relatie met Duitsland binnen

---

⁴ Brieven, 22/2 en 7/5 1946, Ger Schmook aan Herman Sabbe; 6/5/1946, Schmook aan Guido Eeckels; 25/7/1955, Eeckels aan Schmook, Letterenhuis M762D1z. Vóór Teske had Franz Fromme al de bedoeling een uitgebreide brieveneditie persklaar te maken, maar hij liet zijn plan varen ten gunste van deze volledige uitgave (cf. de vier velletjes 'Vorwort' die Teske en Roger Boelens schreven voor de beoogde editie, gedateerd 'Brüssel, Weihnachten 1943', Letterenhuis M762D).

⁵ Letterenhuis, H90783B.

het bestek van deze bijdrage in kaart te brengen en te evalueren, los van de vooroordelen van zijn tijdgenoten.

De steden en landschappen die hij zo liefhad en de Germaanse cultuur die hij hoogschatte lieten hem tot het einde van zijn leven geloven in een geïdealiseerd Duitsland. Nadat hij aan Rudolf Baumbach had laten weten hoe gelukkig het land wel moest zijn waar letterkunde een loopbaan kon zijn en de dichter de middelen kreeg om zich onverdeeld aan zijn kunst te wijden, kreeg hij vanuit het Oostenrijkse Triëste de ontvullende reactie dat hij eens moest weten hoe groot in Duitsland en Oostenrijk ‘das Schriftsteller-Elend ist, wieviele ein kümmerliches Leben fristen und wieviel Thränen ungetrocknet Bleiben!’ en dan wilde Baumbach nog niet eens klagen. Maar hij zou geen familie kunnen onderhouden en was dus ook niet getrouwd.⁶ Toen De Mont tegenover zijn vertaler Albert Möser klaagde over het vele schoolwerk dat hem belette voluit voor de kunst te gaan, vernam hij prompt dat het in Duitsland niet anders was: de Duitsers lazen niet eens hun eigen dichters en zelf moest Möser ook jaarlijks drie- à vierduizend Duitse, Latijnse en Griekse schooltaken corrigeren. En dus: ‘[...] wenn es für Poeten schlecht steht bei Ihnen, so steht es nicht besser für sie in Deutschland, sowohl in Betreff der Schriftstellerischen Einkünfte (abgesehen natürl. von Roman- und Lustspiel-fabrikanten) als auch in Betreff der Musse, die sie bedürfen und meist nicht haben.’⁷ Voor Rainer Maria Rilke stonden de zaken er nog slechter voor: hij kon niet leven van de schaarse en zeer onregelmatige honoraria voor zijn werk en had nog voor geen enkel boek ooit honorarium gekregen.⁸ Duidelijker kon het moeilijk, maar De Mont integreerde deze en andere expliciete nuanceringsen nooit in zijn Duitslandbeeld.

In 1870 bezocht Pol de Mont met zijn vader en een aantal anderen het kasteel en de bossen van Gaasbeek. In het gezelschap ook ‘dat wonderschoon Deutsch meisken, Julia Feyghen [...]. Wij zaten, niet ver den dikken boom, op “bolen” en aten; Julia zat naast mij en wij speelden meer dan [later bijgevoegd: wij] aten. Hand in hand liepen wij door de dreven en tegen avond zoo wijd vóór alle anderen langs den veldwegel naar huis’.⁹ Dit prille liefdesgevoel voor

---

⁶ Brief, 16/6/1885, Rudolf Baumbach aan Pol de Mont, Letterenhuis, M762B2g.

⁷ Brief, einde/1/1891, Albert Möser aan Pol de Mont, Letterenhuis, M762B2g.

⁸ Brief, 10/1/1902, Rainer Maria Rilke aan Pol de Mont (Rilke 1956), M762B2g (deze map bevat alle foto's en transcripties; het Letterenhuis bewaart de originelen in de mappen van de verschillende auteurs).

⁹ De Mont, 1877-1880, 4/9/1877 (alle verwijzingen naar het dagboek zijn op datum). Een parenthese bij een bezoek aan Gaasbeek tijdens zijn Leuvense jaren. In datzelfde dagboek noteert

Julia, belangrijk genoeg om zeven jaar later te worden herinnerd en neergeschreven, lijkt wel een voorafbeelding van De Monts latere liefde voor de hele Duitse cultuur.

2. LEUVEN

Op 13 oktober 1877, kort na zijn aankomst in Leuven, werd De Mont door Albrecht Rodenbach voorgedragen als lid van 'Met tijd en vlijt'. Vrijwel onmiddellijk ontleende De Mont uit de bibliotheek van het genootschap de *Reisbrieven uit Dietschland en Denemark* (1860) van Constant Jacob Hansen, en *Quickborn* van Groth. Het werk van Groth kende hij al van vroeger, want al in mei had hij een stukje uit de *Quickborn* vertaald (De Mont 1877-1880, 20.10.1877). Rodenbach en de Mont hadden beiden grote waardering voor de Duitser en lazen elkaar de mooiste gedichten voor. 's Avonds bespraken ze de brieven van Hansen. Uit het dagboek blijkt deze eerste maanden in Leuven ook bewondering voor Duitse muziek, voor Schubert en Schumann, voor de Burschenschaften van 1810-1815, en werden nogal wat Duitse studentenliederen gezongen. De Mont las Goethe en Shakespeare, en Rodenbach leende hem werk van Adam Oehlenschläger (de dichter van het huidige Deense volkslied), Schiller en Heine. Toch is het de Franse cultuur die prominent aanwezig is in zijn dagboek, en als hij boeken kocht, was dat hoofdzakelijk Franse literatuur. Daarmee zat hij op een andere golflengte dan zijn vriend, die trots was op zijn Duitse en adellijke afkomst, en dweeptte met Duitsland, de aard van het volk, zijn literatuur en kunst.

Op 1 mei 1878 noteerde De Mont in zijn dagboek dat hij *Des Knaben Wunderhorn* had gekocht, en de *Edda*. De grote verwantschap tussen het Duitse en het Vlaamse lied, de gelijke 'ingeving, toon, hart, gevoel, geest' en dezelfde verhalen, gezangen en soms zelfs woorden, deden hem vermoeden dat er ook in Vlaanderen nog heel wat mooie oude liederen en vertelsels te

---

hij (zomer 1880) een ontmoeting met een 'jufvrouw van wonderbare schoonheid', die hij meent te herkennen als Julia Feyghen (1861-1882), maar hij komt er niet toe het haar te vragen. Ze studeert aan het conservatorium en wil actrice worden in Parijs (p. 107). Nog later, mogelijk in 1890, voegde hij een nota bij dat zij onder de naam Feyghine rond 1881 optrad te Parijs, er de geliefde werd van de bekende jonge prins de Morny, en zelfmoord pleegde toen die zijn belofte brak en met een dame van adel wilde huwen. De actrice werd begraven op het Parijse kerkhof Père-Lachaise.

ontdekken moesten zijn, en hij nam zich voor in de vakantie op zoek te gaan. Dezelfde dag, alsof hij meteen de hele *Edda* had doorgenomen, nam hij zijn historisch drama *Koning Freyr* weer ter hand, dat hij op 28 november van het jaar voordien had ontworpen, na het lezen van een zin uit de doodzang van de Noorse koning Ragnar Lodbrok in Kervyn de Lettenhoves *Histoire de Flandre*. Van alle personages uit de Noorse mythologie had hij geen beter kunnen kiezen. Freyr is o.m. de god van de vruchtbaarheid en de lente, de onderwerpen die kenmerkend zijn voor een groot gedeelte van de poëzie die De Mont nog zou schrijven. Hij voltooide het werk pas op 2 maart 1879 en droeg het op aan Ophelia, zoals hij zijn verloofde Marie van der Hulst noemde. Van het drama bleef nauwelijks wat bewaard, behalve de gedichten ‘Koning Freyer’ in *De Vlaamsche Vlagge* (1878) en ‘Koning Freir Zilverhaar’ in *Iris* (1894).¹⁰

De lente kwam ook via Goethe in zicht. Toen hij op 25 maart 1880 met zijn vriend Gustaaf Eeman in Heverlee en aan de Zoete Waters was, genoot hij van de herlevende natuur, herinnerde zich het pas gelezen fragment uit *Faust*, ‘Vom Eise befreit’, en nam zich voor ‘als ’t kan, de lente [te] bezingen in een reeks liederen en gedichten. De Lente zooals ik ze op mijn 22^e jaar voele en beleve; de Lente in onze Vl. streken, - in mijn Brabant; de Lente zooals zij is, voor eenen verliefden jongeling misschien.’

In het dagboek waarin de aantekeningen meestal nauwelijks drie regels lang zijn, staat ook een bladzijdenlange aantekening over Wagner. Tekenend voor de wijze waarop hij zich aangesproken voelde door de Duitser. Wellicht was het Rodenbach die De Mont vertrouwd maakte met Wagner. Begin 1878 ging De Mont, mogelijk in het gezelschap van zijn vriend, naar Brussel voor een voorstelling van *Lohengrin* in de Muntschouwburg. De opvoering verleidde hem in ieder geval tot een aantal uitspraken over het Wagneriaanse muziekdrama.

Karel Wauters merkte op dat De Mont Wagners kunst niet zo intensief beleefde als zijn vriend dat deed. Ze deelden de visie dat kunst en muziek nationaal moeten zijn,¹¹ maar Rodenbach definieerde muziek vooral in termen van gevoel, De Mont in termen van uitdrukking van gedachte (Wauters, 1983, p. 260-261). In zijn Leuvense periode schreef De Mont twee op *Lohengrin*

---

¹⁰ Rodenbach en De Mont vonden in die dagen beiden hun inspiratie in het werk van Kervyn, en beiden werkten dramatisch en poëtisch met de Gudrun- en Freyrthematiek (Meir, 1932, p. 54).

¹¹ Hij hield toen ook een vurig pleidooi voor Peter Benoit en diens nationale beginselen (De Mont, 1878-1879).

terug te voeren gedichten – ‘Elsa’ en ‘De Zwaanridder’ – waarin volgens Wauters (*idem*, 262-264) alle Wagneriaanse bevlogenheid ontbreekt.¹²

3. KLAUS GROTH

Groths naam komt in zijn dagboek maar één keer voor, maar ongeveer een jaar nadat De Mont met het werk van Groth kennismakte, schreef hij hem een brief, in het Nederlands.

Broeders zijn wij: broeders in dezelfde afkomst, in taal, zeden, en zoo we wilden, in dezelfde toekomst! Doch, dan moeten wij die toekomst scheppen, & van nu af de banden smeden die ons in een schitterend “later” zullen verenigen in een enkel Verbond: dat des Dietschen stammes!

Hij constateerde dat ze de facto al één waren door elkaar te herkennen als broeders van hetzelfde ras, en hij geloofde dat het ontstaan van zulke natie geen utopie was. Bij wijze van kennismaking droeg hij aan Groth zijn gedicht ‘De Condor’ op.¹³ De laatste verzen, ‘nimm min Hand: / Bün Kind vun ’t sülwe Blot’ beklemtonen de verwantschap en klinken als een programma. Dezelfde ideeën over ‘dat groote verbond aller Dietschsprekende gewesten’ ventileerde hij enkele maanden eerder, op 22 februari 1878, in een tekst over Groth in *De Vlaamsche kunstbode*. Dat het idee van één spelling voor het hele Nederduitse gebied in Vlaanderen ondertussen al door iedereen was afgevoerd, en in Duitsland niet eens in overweging was genomen, negeerde hij.

De gedachten aan het grote samengaan lijken te anticiperen op een pangermanistische overtuiging. Het is echter nog maar de vraag of dat meer was dan jeugdige branie, kritiekloze navolging van bedenkingen van Hansen, of, in de brief, meer dan een *captatio benevolentiae*. In ieder geval was het voor hem een goede zaak dat niemand van zijn latere vijanden ooit naar het artikel greep of uit deze brief heeft kunnen citeren.

---

¹² De gedichten werden gepubliceerd resp. in *De Mont* (1880) en in *De Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle* (1881-1882).

¹³ Brief, 24/5/1878, Pol de Mont aan Klaus Groth, Kiel, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Cb 22, F3. Deze eerste brief met veel lof voor de Duitse schrijver roept reminiscenties op aan De Monts eerste brief aan Hendrik Conscience (eerste helft 11/1876, Letterenhuis C34B, archief A. Jacob): dezelfde stijl, dezelfde nederigheid gekruid met ambitie, dezelfde suggestie van een vader-zoonrelatie. Cf. Stynen, 2015, p. 71-73.

De correspondentie tussen Groth en De Mont is een van de langstlopende uit de epistolaire nalatenschap van de Vlaamse dichter. Ze stuurden elkaar gedichten, boeken en tijdschriften. Groth hielp De Mont met vertalingen en publicaties in Duitsland, stuurde zelfs vertalingen van gedichten van zijn vriend naar een Platduits blad in Chicago, en schreef hier en daar over zijn werk. De Mont zwengelde de Vlaamse bekendheid van Groth aan met korte en langere studies. Studies waarover de Duitser uitermate tevreden was: 'In den Niederlanden versteht mich kaum Einer so gut wie Sie; dazu gehört ein Dichter'. Via Groth kreeg De Mont een betere kijk op de Duitse literaire scene.¹⁴

Een van de persoonlijkste aspecten van deze briefwisseling is de uitnodiging voor De Monts huwelijk. Hij beschouwde Groth haast als familie en zag hem graag overkomen:

Het kan u misschien als een gek gedacht, - een peerdengedacht of een gedacht gelijk een peerd, zegt het volk! voorkomen; wat ik u zeggen ga, kan misschien belachelijk schijnen; maar toch is het ernstig gemeend en uit het hert: ik zou, zoo ik het durfde, Kl. Groth verzoeken, *mij tot getuige te willen zijn in mijn aanstaande huwelijk*.¹⁵

Edoch, 'Daraus kann nun wohl nichts werden', reageerde Groth, en aandringen hielp niet.¹⁶

Pol en Marie van der Hulst trouwden op 21 december 1880 en vertrokken meteen op huwelijksreis. Dezelfde dag nog waren ze in Aken, want De Mont wilde in 'het dichtertelijke Duitsland' de 'schone Weihnachtsabende' doorbrengen, het 'oude volksfeest' dat 'in het vervallen Vlaanderen' nagenoeg teloor was gegaan. 'Ik wil in Duitsland, ons aller moederland, mijn hart en geest wat verfrissen aan de aloude feesten'. Enkele dagen later liet hij uit Keulen weten dat hij geen tijd had om door te reizen naar Hamburg. Groth stuurde zijn huwelijksgeschenk, een luxe-editie van de *Quickborn*, dan maar met de post.

---

¹⁴ Brieven, 6/11/1879, 28/8/1880, 17/10/1880, 14/2/1881, 08-10/3/1882, 11/8/1885 (citaat) en 24/7/1891, Klaus Groth aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B, en 31/12/1879, 12/10/1880, 22/1/1885 en 8/8/1885, Pol de Mont aan Klaus Groth, Kiel, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Cb 22, F3.

¹⁵ Brief, einde 11/1880, Pol de Mont aan Klaus Groth, Kiel, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Cb 22, F3.

¹⁶ Brieven 2/12/1880, Klaus Groth aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B, en 7/12/1880, en Pol de Mont aan Klaus Groth, Kiel, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Cb 22, F3.

In zijn dankwoord schreef De Mont dat hij het belangrijkste uitlegde aan zijn vrouw.¹⁷

Voor de gedichten uit *Loreley* had Groth bijzonder veel lof, hij vond het van het beste dat hij ooit las:

Sie kennen den geheimnisvollen Zusammenhang zwisschen der todten Natur und der lebendigen, worauf alle Lyrische Poesie beruht, zwischen Luft, Licht, Meer und Land, Pflanze und Thier, Winter und Sommer – und der Menschenseele mit ihren Stimmungen, wie unsere Besten, und haben das treffende Wordt, die dichterische Form, den Reichthum der Sprache in Worten, Bildern, Vergleichen, um es klar und klangvoll zu sagen.¹⁸

Later schreef hij dat De Mont, voor zover hij de Nederlandse literatuur kende ‘das entscheidendste lyrische Talent [ist,] nicht bloss der Gegenwart.¹⁹

Pol de Mont wilde in Duitsland interesse wekken voor Vlaanderen en de Vlaamse Beweging. Zijn vriend en vertaler Heinrich Flemmich (ps. van Ludwig Percival) uit Freiburg spoorde hem aan om in grote steden in Duitsland voordrachten te geven over de Vlaamse Beweging. Hij wilde graag op ieder verzoek in die richting ingaan en verlangde niet meer dan reis- en verblijfskosten; zijn enige doel was de Vlaamse Beweging bekend en bemind te maken.²⁰ Voor een lang stuk over hetzelfde onderwerp in een of ander Duits blad, bijvoorbeeld *Die Gegenwart*, vroeg hij Groth om voorspraak.²¹

Na zijn wittebroodsweken aan de Rijn reisde Pol de Mont nog een tiental keer naar Duitsland en drie keer naar Oostenrijk. Zijn vrouw ging niet meer mee. In september 1892 was er een vakantiereis met Jan van Rijswijk en diens vrouw Adolphine Biemans langs de Moezel. Alle andere keren waren het studiereizen waarbij kunst en het geven van voordrachten het belangrijkste waren. Zelfs tijdens de huwelijksreis van 21 december 1880 tot 7 januari

---

¹⁷ Brieven, 11 en 26/12/1880 en 1/2/1881, Pol de Mont aan Klaus Groth, Kiel, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Cb 22, F3.

¹⁸ Brief, 6/3/1882, Klaus Groth aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B.

¹⁹ Brief, 2/12/1884, Klaus Groth aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B.

²⁰ Brief, 7 of 8/1885, Pol de Mont aan Klaus Groth, Kiel, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Cb 22, F3. Flemmich was de zoon van een Duitse koopman en een Hollandse. Hij was koopman en acteur in België, Duitsland en Engeland en verhuisde in 1877 van Antwerpen naar Freiburg im Breisgau.

²¹ Brief, 24/5/1887, Pol de Mont aan Klaus Groth, Kiel, Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Cb 22, F3.

1881, waarvan een kort overzicht het dagboek van de jonge dichter besluit, waren al tal van bezienswaardigheden, musea, kerken, muziekvoorstellingen en huizen van kunstenaars tussen Aken en Frankfurt aan de orde; men kan betwijfelen of ‘Ophelia’ dat bijzonder waardeerde.

4. INTERNATIONAAL NETWERK

De Monts relatie met Groth is exemplarisch voor zijn ideale wereldbeeld waarin kunstenaars over de grenzen heen een netwerk uitbouwen. De Mont streefde daar zeer actief naar maar raakte meestal niet verder dan het nuttige aspect, en dat bleef dan ook beperkt in de tijd. Een voorbeeld ter illustratie. In 1885 schreef hij Paul Heyse, die in 1910 de Nobelprijs zou krijgen maar na zijn dood (vier jaar later) snel vergeten zou worden, in een opmerkelijk mooi handschrift een ongedateerde, in het Frans gestelde brief. Hij stelde zich aan de ‘Très Cher Poète’ voor als een bewonderaar, als leraar en als collega, ‘homme de lettres’. Maar voor dichters, zo vervolgde hij, was er in België geen plaats, je kon daar niet van leven, ook niet als je (zoals hij) wat naam had in Holland, Frankrijk en Duitsland, waar Groth over hem en de staatsprijs die hij in 1880 kreeg, schreef. Van zijn *Fladderende Vlinders* met zijn veelheid aan vormen en ritmes, zag hij graag een Duitse bespreking door iemand van hetzelfde bloed, een autoriteit als Heyse. Als die positief zou reageren op De Monts voorstel zou hij meteen een exemplaar toegestuurd krijgen, ‘dont la lecture, j’ en suis certain, ne vous offrira guère de difficultés. La langue Néerlandaise ressemble tant à la vôtre’. Heyse liet in een kort briefje weten dat hij niet kon ingaan op de vraag.²²

Het netwerk dat De Mont in gedachten had was ook ideologisch. Hij zocht gelijkgestemden, stam- en rasverwantschappen niet alleen in Duitsland, maar ook in Frankrijk, waar de Provençaalse emancipatiebeweging van Frédéric Mistral hem na aan het hart lag. De taal was niet verwant, de beweging was dat wel.²³ Hier beperken we ons tot Duitsland. In de late jaren 1880 onderhield De Mont een korte briefwisseling met Wilhelm Hertz, auteur van het *Spielmannsbuch*, die hij ‘nicht nur als Schriftsteller, sondern auch als Niederdeutscher’ begroette en in wie hij een sympathisant voor de ‘im grunde so

---

²² Brieven, [11 of 12/1885], Pol de Mont aan Paul Heyse. München, Bayerische Staatsbibliothek, Paul Heyse-Archiv VI, en 8/12/1885, Paul Heyse aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B2g.

²³ Alleen al in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel (Hs II 7.830) worden een tweehonderdtal brieven van Fransen aan Pol de Mont bewaard.

durch und durch Ur-germanischen Sache, der Vlämischen Bewegung...’ vond.²⁴

Pol de Mont schreef in verschillende Vlaamse en Nederlandse bladen en tijdschriften tientallen bijdragen over Duitse literatuur: over Goethe, maar vooral over jonge auteurs, over volks- en heimatschrijvers en over Gerhard Hauptmann en de naturalisten. Over de uiterste linkerzijde in de jongere Duitse poëzie, over Nietzsche en over *Die Anarchisten* van John L. Mackay, in bijdragen die *Van Nu en Straks*’ers kunnen hebben beïnvloed.²⁵ Over Theodor Storm en Von Liliencron, die in zijn tijd beschouwd werd als de belangrijkste schrijver van zijn generatie, over Carmen Silva (pseudoniem van Elisabeth zu Wied), vanaf 1881 koningin van Roemenië, en over Theodor Fontane die met zijn *Effi Briest* (1895) wellicht nu nog het bekendst is en voor wie hij van alle Duitsers de meeste belangstelling had.²⁶ Tussendoor publiceerde de Mont eigen werk en bijdragen over de Vlaamse Beweging en literatuur, in Duitse bladen als *Das literarische Echo*, *Das Magazin für die Literatur des In- und Auslandes*, *Die Nation*, *Pan* en *Der Türmer*. Van het in Berlijn en Parijs verschijnende prestigieuze tijdschrift voor kunsten en letteren *Pan* was hij de Belgische verantwoordelijke.²⁷ In 1887 werd zijn toneelspel in verzen *Zanna* in Freiburg opgevoerd. In bladen en in bloemlezingen verschenen ook heel wat vertalingen van zijn gedichten en kort proza. Niettemin dient vermeld dat de vertalers veel meer publicaties beloofden dan ze ook gerealiseerd kregen en dat sommigen zoals Otto Hauser (ps. Van Ferdinand Büttner) uit Wenen zich afvroegen of De Mont geen bezwaar had tegen al te katholieke of zwaar verjoodste redacties.²⁸ In ieder geval kon *De kleine gazet* in 1888 melden dat De Mont in het buitenland – in Nederland, Frankrijk en zelfs Italië, maar vooral in Duitsland – een bekende naam was. Behalve een opsomming van vertaald werk moest een citaat uit *Das Magazin für die Litteratur des In- und*

---

²⁴ Brief, 8/8/1888, Pol de Mont aan Wilhelm Herz, München, Bayerische Staatsbibliothek, Hertziana 129.

²⁵ Cf. Biebuyck en Vandevoorde, 2011, p. 204-205. Dat De Mont naast Streuvels de enige niet-linkse is die aandacht had voor Nietzsche is niet helemaal zo vreemd als zij veronderstellen: de radicale liberaal De Mont nam bijvoorbeeld in de Antwerpse provincieraad erg linkse, principieel linkse standpunten in (Cf. Stynen, 2014a).

²⁶ Voor de waardering voor Fontane, cf. Fromme, 1955, p. 4.

²⁷ *Het Belfort X* (1895, p. 46) schreef dat geen enkel blad met *Pan* kon wedijveren voor wat inhoud en verlichting betreft. Vlaamse medewerkers waren: Benoit, Courtens, Lambeaux De Rudder, Frederic, Doudelet, Juliaan de Vriendt, Meunier, Blockx, Rooses, De Mont, P. Gilson, Karel Mertens, Ensor. Doudelet werkt aan tien grote platen om Maeterlincks *Princesse Maleine* te illustreren, daarna doet hij dat voor een gedicht van De Mont.

²⁸ Brief, 13/8/1901, Otto Hauser aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B2g.

Auslandes (19.05.1888) dat bewijzen: ‘Ein Dichter, auf den wir nicht nachdrücklich genug verweisen können, ist Pol de Mont, der wackere Vorkämpfer flämischer Sprache, dessen Gedichte H. Flemmich zum Teil meisterlich verdeutsch hat’ (Mendel, 1888).

De Monts Duitse connectie was niet van dien aard dat ze zijn Franse connectie echt in de schaduw stelde. Hij publiceerde net zo goed in een tiental Franse en Frans-Belgische bladen, en er werden naast gedichten ook enkele studies van hem in het Frans vertaald.

5. DE ALDIETSE BEWEGING

Vanaf 1860-1861 was er van Vlaamse zijde een reële, haast altijd taalpolitieke belangstelling voor wat er in het Noorden van Duitsland gebeurde, en met name voor het werk van Groth was er dankzij Hansen een Vlaams lezerspubliek (Simons, 1980, p. 57 en *idem*, 1985, p. 335). De Lovelings en De Mont waren nagenoeg alleen in de Platduitse literatuur geïnteresseerd en ze hadden geen, resp. voorbijgaande, voeling met de van Victor Hubert Delecourt tot Hansen door een bijzonder kleine groep gepropageerde idee van één spelling tussen Duinkerke en de Oostzee. Iedere bladzijde uit de vertalingen van de Lovelings maakt overigens duidelijk dat het Nederduits, ook mits enige spellingwijzigingen, niet te verstaan is voor Nederlandssprekenden (Simons, 1985, p.250). Wat Pol de Mont niet belette om zodra hij hoofdredacteur werd van *De Vlaamsche School* drie gedichten van Johann Meyer, zonder verantwoording of verklaring, in het Platduits af te drukken.²⁹

Hansen zelf begon vanaf 1877 te schipperen met zijn spellingdroom (Simons, 1980, p. 113). Groth zag helemaal geen heil in de Aldietse spelling, integendeel, en toen Pol de Mont in 1881 een Platduits gedicht liet verschijnen, was dat in de spelling van Groth (Simons, 1980, p. 123). Wat men echter ook dacht van Hansens Nederduitse obsessie, hij hield de aandacht voor het Noorden van Duitsland meer dan gaande. Hij slaagde er ook in om Groth, die niets verwachtte van de toenadering, in 1861 naar Antwerpen te krijgen, maar zijn apolitieke beweging stond van bij het begin naast de hoofdstroom binnen de Vlaamse Beweging, die bij zijn debuut in 1860 al een politieke strijd voerde en de ruggensteun van een stevige, op Nederland georiënteerde cultuurtaal niet kon missen (Simons, 1982, p. 146).

---

²⁹ *De Vlaamsche School* 1897, p. 117-118.

De Mont mag dan in zijn jonge jaren haast euforisch hebben kennisgenomen van de werken van Hansen, uiteindelijk ging hij toch zijn eigen weg. Voor hem volstond de culturele band, en daar hoefden geen spellingswijzigingen (laat staan politieke conclusies) aan verbonden te worden. Hij was, als voorzitter, van de partij toen Groth naar aanleiding van zijn zeventigste verjaardag op 2 mei 1889 in Antwerpen werd gevierd. De pers berichtte uitgebreid over het evenement, dat ruim 1.500 toeschouwers lokte, en heel wat minder over Hansens lijvige boek over Groth, dat eveneens in 1889 verscheen.³⁰ De Mont (1890, p. 36) liet er geen twijfel over bestaan dat hij niet volledig dezelfde visie had als Hansen: hij zag niet wat er ‘buiten het wederkerig leren kennen en liefhebben van onze beide literaturen, de *Nederlandsche* en de *Platduitsche* – nog meer te doen valt [...]’.³¹

In het laatste decennium van de eeuw raakte de Aldietsche Beweging bovendien gecompromitteerd door de Aldeutscher Verband, vanaf 1891 de assertieve, agressieve avant-garde van het Duitse nationalisme, dat Hansens taalkundige beweging wilde omsmeden en gebruiken in een politiek van toenadering tot en versmelting met het ene, grote Duitse Rijk (Simons, 1982, p. 145).

6. GO-BETWEEN

Dat Groth zo prominent aanwezig was in Vlaanderen had alles te maken met zijn uitstraling als ‘voorman-van-zijn-volk’ (Simons, 1985, p. 293 en 315).³² Voor de echte bekendmaking zorgde De Mont, tot drie keer toe. In 1878 schreef hij een opstel over de dichter in *De Vlaamsche Kunstbode*. Hij wilde zijn lezers laten delen in zijn geestdriftige bewondering voor de *Quickborn*, vrucht van een hart ‘vol liefde voor godsdienst, huisgezin, vaderland, moedertaal, natuur en schoonheid’, van ‘een heldere, breede geest, een machtig vernuft, bezielde met groote verhevene gedachten’. Hij was de eerste om het werk en de auteur vanuit literair standpunt en met esthetische maatstaven te benaderen. De Mont (1878, p. 182) herkende er een versmelting in van de

---

³⁰ Over deze viering cf. Simons, 1980, p. 144-150.

³¹ N.a.v. een lang geciteerd artikel van H. de Veer suggereert De Mont dat heel wat Vlamingen de scheiding van 1830 misschien toch niet zo definitief vinden. Cf. ook Simons, 1980, p. 155-156.

³² De vertalingen uit het Nederduits die in Nederland het licht zagen waren niet zo politiek bepaald en ze waren niet alleen beter, ze waren ook representatiever (Simons, 1985, p. 311-312).

kwaliteiten van Longfellow en Jan van Beers, te weten ‘volkomene meesterschap over den vorm, oprechte naïveteit en eenvoud, rijkdom van gevoel en kleur’. De jonge criticus besprak vervolgens de verschillende genres, van kindergedicht tot ballade en van romance tot episch gedicht, die in Groths bundel aanwezig zijn, vergeleek het Nederduits werk met Franse, Duitse en Vlaamse tegenhangers en maakte pas op het einde van de derde aflevering een korte taalpolitieke excursie. Hij ging er hier, net als Hansen, van uit dat het Nederduits voor Vlamingen perfect verstaanbaar was, en hij voorzag niet alleen een linguïstische versmelting, hij zou zich na de kort tevoren gerealiseerde Duitse eenheid ook niet verbazen over nieuwe wijzigingen van de kaart van Europa (De Mont, 1878, p. 271; Simons, 1982, p. 151). Daarmee vertrouwde hij, kortstondig, op de realisering van een droom die nooit echt de zijne was, en stond hij haast regelrecht tegenover de opvatting die de bezadigde August Cosyn (1878) eerder dat jaar in hetzelfde blad verwoordde: als zovele anderen was die niet overtuigd van de wenselijkheid of de praktische realiseerbaarheid van de ‘Dietsche Kwestie’. Als illustratie bij de verschillende onderdelen van zijn opstel vertaalde De Mont twaalf gedichten uit de *Quickborn*. Slordige en haastige vertalingen, letterlijke overzettingen zonder veel aandacht voor rijm, metrum, ritme... hij zag waar hij tekortschoot maar nam, zeker voor dit artikel, niet de moeite om het beter te doen (Simons, 1985, p. 252-253 en 263).

Op het eigen dichtwerk van Pol de Mont – ‘de oppervlakkige dichter’ of ‘de dichter-zonder-zelfkritiek’, zoals Simons (1985, p. 352 en 359) hem noemt – bleef de invloed van Groth beperkt tot uiterlijkheden. De Nederduitser was niet meer dan een ‘kortstondige bevlieging’ en De Monts poëzie zou veel belangrijker invloeden ondergaan.

De Mont en Groth werkten vlot samen om elkaars naam en werk over de grens heen de nodige weerklank te bezorgen. Jarenlang deed de Vlaamse dichter zijn uiterste best om hetzelfde te doen voor iedere Duitstalige auteur die hem de moeite leek en die hij briefwisselend kon bereiken. Hij werd de belangrijkste *go-between* tussen Vlaanderen en de Duitse auteurs. Tussen 1885 en 1929 dankten tientallen Duitse auteurs en een kunstschilder hem voor zijn lovende kritieken in allerlei periodieken. Wilhelm Arent was verheugd over de analyse van zijn gedichten, over de kritiek van deze ‘Mann aus der Fremde’ die zijn vele vijanden duidelijk maakte wat een degelijke kritiek moest zijn.³³ Als heel wat anderen wees Paul Barsch op de envergure van De

---

³³ Brief, 30/12/1891, Wilhelm Arent aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B2g.

Mont als criticus en als dichter, anders dan in Duitsland waar slechts mislukte dichters criticus werden en alleen het pad effenden voor wie tot een bepaalde kliek behoorde. Hoe anders was de Vlaming: ‘Sie loben uns Deutsche, und stehen doch selbst viel höher’. Barsch en veel van zijn vrienden wilden dat De Mont in hun land bekend en gewaardeerd zou worden, en dat zijn kritieken er als model zouden fungeren.³⁴

Na de oorlog bedankte de antimodernistische Hans Friedrich Blunck, eind 1914 nog een van de eerste adviseurs bij de plannen voor een Flamenpolitik, hem voor twee opstellen. Wat hem bijzonder opviel was dat oudere Duitse critici, in tegenstelling tot de jongere, zijn trilogie niet zo goed begrepen, terwijl de 72-jarige Vlaamse criticus schreef als een jongeman: ‘Dass bei Ihnen die Alten so jung sind – mag es ein gutes Zeichen für Ihr Volk sein.’ De brief eindigt, zoals veel andere, met een uitnodiging voor een lezing. ‘Reicht die Stimme, der innere Jugend entsprechend, noch zur Vorlesung der Gedichte?’³⁵

Van hun dankwoord maakten de auteurs ook vaak gebruik om nieuw eigen werk of publicaties van vrienden en kennissen ter recensie aan te bieden of aan te bevelen. Gustav Falke, die heel wat van De Monts recensies van moderne Duitse lyriek had gelezen, dankte in hem ‘dem eifrigen Vermittler zwischen dem litterarischen Deutschland u. den Niederlanden’.³⁶ In een necrologie maakte Otto Wagner (1931, p. 214) duidelijk dat De Monts bemiddeling niet alleen literair was maar ook een politieke dimensie had, dat hij de Vlaams-nationalisten en de Alldeutscher Verband samenbracht en zo aan de wieg stond van het tijdschrift *Germania* en het activisme in de Eerste Wereldoorlog – erg kort door de bocht, zoals zal blijken. Een enkele keer valt te lezen dat De Mont ook lid was van de Alldeutscher Verband, maar dat kan ik niet bevestigen. Ondanks zijn sympathie voor sommige van hun standpunten en voor de kansen die de organisatie hem gaf om de Vlaamse zaak en literatuur te propageren, heeft hij zich wellicht nooit zo ver geëngageerd.

---

³⁴ Brieven, 4/4 en 16/8/1891, Paul Barsch aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B2g. Citaten uit tweede brief.

³⁵ Brief, 19/3/1929, Hans Friedrich Blunck aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B2g.

³⁶ Brief, 30/11/1896, Gustav Falke aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B2g.

7. DE ALLDEUTSCHER VERBAND EN DE MONTS DUITSE TOURNEES

Sedert de romantiek hadden Vlamingen aandacht voor Duitsland, en omgekeerd ijverde de dichter Ernst Moritz Arndt vanaf 1815 voor het herstel van de oude natuurlijke grenzen door België en Nederland op te nemen in het te herstellen Duitse rijk, een pleidooi dat in de jaren 1840 hernomen werd Gustav Höfken (1847), voor wie België ‘het hoofdtoneel van de wereldhistorische strijd tussen romanisme en germanisme’ was en de Belgische kust de ideale basis voor de Duitse vloot (Dolderer, 1998b, p. 999-1000). Politieke interesse dus naast de culturele, met Jacob Grimm en Hofmann von Fallersleben als prominentste vertegenwoordigers. Na 1848 luwde het Duitse enthousiasme voor de Lage Landen. Op de Aldietse beweging van Hansen was er in Duitsland nauwelijks reactie.

Duitse invloeden op diverse Vlaamse kunstenaars en wetenschappers zijn talrijk, maar vooral De Mont en enkele anderen hadden oog en oor voor de sirenenzang uit het oosten. Alfred de Smet (1884) en Alfons Prayon-van Zuylen (1881-1882 en 1882-1883) waarschuwden dan weer zeer vroeg voor de gevaren van het pangermanisme (Elias 1971, p. 248). Van Zuylen had ondanks zijn sympathie voor Duitsland geen bezwaar tegen de acties van diverse minderheden die zich tegen de privileges van het Deutschtum verzetten in de verschillende gebieden van de Donaumonarchie. Over plurinationale staten stelde hij heel duidelijk dat ‘verscheiden volken verenigd kunnen leven en voor hun gemeenschappelijk vaderland, al is het slechts een staatkundige fictie, de innigste gehechtheid gevoelen, doch alleen op voorwaarde dat de rechten en de zelfstandigheid van iederen stam door de inrichting zelve van den staat, als bijvoorbeeld in Zwitserland, geëerbiedigd en gewaarborgd worden’ (Prayon-Van Zuylen 1880, p. 137). Dat hij iedere schijn van pangermanisme afwees, was eerder al duidelijk in zijn strijd tegen de opvattingen van Hansen.³⁷

De imperialistische gedachten van Arndt en Höfken waren aan het einde van de eeuw weer volop *salonfähig*. Uit een burgerlijke protestbeweging tegen het Duits-Britse akkoord waardoor Duitsland Zanzibar afstond en aanspraken op Oost-Afrika opgaf in ruil voor het eiland Helgoland, ontstond op 9 april 1891, minder dan een jaar na het gewraakte akkoord, de Allgemeiner Deutscher Verband. Het initiatief voor deze imperialistische drukingsgroep werd

---

³⁷ Prayon-Van Zuylen (1881-1882) betoogde – zoals eerder de francofonen in Vlaanderen en België over het Vlaams hadden gedaan – dat het Platduits niet bestond, maar dat er wel een aantal dialecten waren.

genomen door professoren, ambtenaren, officieren, industriëlen en parlementsleden die de regering zwakheid inzake koloniale politiek verweten. De beweging leek na een aanvankelijke bloei een stille dood te zullen sterven maar werd in juli 1894 hersticht als Aldeutscher Verband en had al snel meer dan 20.000 leden.

Van 1893 to 1908 was Ernst Hasse, professor in de statistiek in Leipzig, voorzitter van de Aldeutscher Verband. In de jaren 1890 had de bond oog voor de taal- en cultuurverwantschap met Vlaanderen en Nederland en ging men er van uit dat beide op termijn aansluiting zouden zoeken bij het Duitse Rijk. Na een periode van geringere interesse in de Lage Landen kwam er kort voor de Eerste Wereldoorlog opnieuw aandacht, aanvankelijk economisch en strategisch en tijdens de oorlog zowel taalcultureel als loutere machtpolitiek. De Duitsers wilden de kaart van Europa hertekenen, met rond Duitsland een aantal satellietstaten met een 'Duitse' bevolking. Rond deze Grootduitse Bond wilden ze een door Duitsland gedomineerde vrijhandelszone van Scandinavië tot Turkije. Aangezien ze de bevolking van Vlaanderen en Nederland beschouwden als (Neder)duits, eisten ze deze landen op voor de Bond. Al heel vroeg waren er contacten van Duitsvriendelijke flaminganten als Jan-Matthijs Brans met de Aldeutscher Verband (Dolderer 1998a en c). Met misbruik van gegevens, verdraaiingen van de uitspraken van voorgangers, Duitse en Vlaamse, en met fantasie, zo schrijft Jan Behets (1963, p 458), poogden de Duitsers vat te krijgen op de Nederlanden. Hun uiteindelijke doel was het veroveren en veilig stellen van een geschikte aanvalsbasis voor de komende strijd tegen Engeland.

De belangrijke Duitse afvaardiging op het Antwerpse Nederlands Taal- en Letterkundig Congres van 1896, waarop Hermann von Pfister-Schwaighusen (antisemitisch ideoloog en pangermanist) namens de Aldeutscher Verband het woord voerde, nodigde De Mont uit in Duitsland. Enkele dagen later al, op 6 september, sprak hij op de Bondsdag van de Aldeutscher Verband te Berlijn. Op zijn terugreis, op 12 september, sprak hij voor de Leipzige afdeling. Van een anonieme aanwezige verscheen in het Antwerpse onderwijzersblad *Ons Woord* een beknopt verslag van beide evenementen. De 'waardige leider der Vlaamsche Beweging' werd geestdriftig onthaald in de hoofdstad, en in de nieuwe schouwburg van Leipzig door Hasse ingeleid als 'waardige vertegenwoordiger van den grooten Duitschen stam'. De Mont hield een toegejuichte uiteenzetting over de Vlaamse Beweging en bekende zichzelf tot de groep die in België een steeds hechtere band tussen Hoog- en Nederduitsers nastreefde. Hij koesterde naar eigen zeggen ook al jaren de gedachte 'dat wij,

Germanen, welke ook onze verdere namen zijn mogen, elkander begrijpen en ons van het gevoel onzer onderlinge verstandhouding doordringen moeten'. Volgens de verslaggever noemde De Mont de Vlaamse Beweging een Germaanse beweging, gaf hij een geschiedenis van de beschavende invloed van de Vlamingen en constateerde hij dat het Nederlands de enige nationale taal in België was, maar dat niettemin het lot van het land bepaald werd door Franstaligen. Hij zag in de laatste jaren wel wat vooruitgang, maar betreurde het uitblijven van een Vlaamse hogeschool en beklemtoonde de eenheid van het Vlaams en het Hollands. Hij eindigde zijn betoog met deze woorden:

De hoop wordt gevoed dat het gevoel der eensgezindheid met Duitsland mettertijd Vlamingen en Hollanders moge doordringen. Dat hiervan eene wijziging der landkaart het gevolg zoude wezen – daaraan denkt men niet eens. Als slechts de harten samen kloppen, dit is voldoende; daarvoor zal ook in België gewerkt worden.

Na een heilwens aan de Alldeutscher Verband volgden op algemeen verzoek nog enkele Nederlandse gedichten. De verslaggever maakte dus expliciet duidelijk dat De Mont ondanks al zijn sympathie voor zijn gastheer en voor zijn publiek allerm minst de imperialistische, pangermanistische gedachten van de stichters en leden van de Alldeutscher Verband deelde. (Anoniem, 1896a en *idem* 1897). Het *Leipziger Tagesblatt* noteerde de hoop van de Vlaming om zijn land spoedig in innige geestelijke verbondenheid met Duitsland te zien leven en herhaalde De Monts oproep om werk van Vlaamse auteurs te vertalen en dat van Duitse componisten uit te voeren (Anoniem, 1896b). Hij riep zijn publiek op 'für die moralische Anteilnahme der Reichsdeutschen an Selbstbehauptungskamp der Stamm- und Sprachverwandten Flamen in Belgien' (Wagner, 1931, p. 213).

Al met al vertelde De Mont in Duitsland geen ander verhaal dan in Vlaanderen. Het zijn dezelfde voorbeelden, dezelfde strijdpunten. Alleen het feit dat hij er sprak als woordvoerder van de flaminganten, of tenminste zo gepercipieerd werd, maakte zijn uitspraken voor de Franstalige pers moeilijk verteerbaar, zeker die met betrekking tot de Vlaams-Duitse relatie. Niet voor de meeste Vlamingen, want n.a.v. de voordrachten die De Mont in de daaropvolgende wintervakantie voor verschillende Ortsgruppen van de Alldeutscher Verband gaf, reageerde het ANV bijzonder opgetogen: '[d]eze voordrachten [...] zullen krachtig bijdragen om in Deutschland onzen strijd te doen kennen, die een Germaansche strijd is tegen romaniseerende invloeden' (Anoniem 1896b). Ernst Hasse bezorgde hem in deze periode ook een exemplaar met

opdracht van zijn *Deutsche Weltpolitik* (1897), maar De Mont vond het niet belangrijk genoeg om er passages in aan te duiden of er aantekeningen bij te maken, als hij het al las...³⁸

Weer enkele maanden later, op 13 april 1897, sprak hij in Kiel voor het Platduitse genootschap ‘Jungs holt fast’ over Vlaanderen en de Vlaamse Beweging. Hij zette de banden tussen Vlaanderen en Noord-Duitsland dik in de verf, want Johann Meyer – met wie De Mont tien jaar eerder enkele brieven en boeken wisselde – alludeerde daarop in een door Ludo Simons (1969, p. 190-191) geciteerd gedicht dat hij schreef naar aanleiding van het bezoek van de Belgische vorst aan de Duitse havenstad. Hij verwees expliciet naar de toespraak van de Vlaamse redenaar, vermeldde de pas verworven wettelijke gelijkheid van de twee Belgische landstalen en stelde zeer duidelijk ‘Ock Vlams is Plattdütsch’. Dat het met het begrijpen van elkaars taal toch niet zo vlot liep, bleek toen Meyer de liederen die zijn nieuwe vriend hem toezond grondig wilde lezen: ‘[...] ick heff mi all en holländisch Lexikon bestellt. Unse Spraken hebbt ja en fabelhafte Aehnlichkeit mitenanner, aber hier und dar drap ick doch noch Verschiedenes in Ju Leeder, wat mi ni so recht klar is un darum den Genuss stort.’³⁹ Een echo van Groths brief aan De Mont van 6 maart 1882, waarin de Platduitse auteur stelde dat de Vlaamse taal hem ‘verwandt und bekannt’ is, maar er voor hem toch ‘ein Schleier über Ihren Gedichten hängt’.

Niettemin vormde de taalbarrière volgens de door Behets (1963, p. 457) geciteerde Alduitsers Fritz Bley en Harald Graevell niet echt een hinderpaal tijdens De Monts voordrachten. In Berlijn of aan de Nederrijn, zo vat hij zijn bronnen samen, sprak De Mont Nederlands, en de Noord-Duitsers begrepen alles, die uit het zuiden veel. Zowel dat *alles* als dat *veel* dienen met een korrel zout genomen. Franz Fromme (1955, p. 1) noteerde, ook uit eigen ervaring, dat de Duitse soldaten die tijdens de twee wereldoorlogen in Vlaanderen ingekwartierd waren, hadden kunnen ondervinden hoezeer het Duits, het Hoogduits en zeker het Platduits en het Vlaams op elkaar leken, en vooral ook hoe groot de verschillen wel waren.

---

³⁸ Het exemplaar wordt bewaard in het ADVN (VBRB 1833). De titelpagina met opdracht werd opgenomen als illustratie in *Wt* 2014/4, p. 337 en in *ADVN-Mededelingen* 46 (2014/4), p. 13.

³⁹ Brief, 27/3/1887, Johann Meyer aan Pol de Mont, Letterenhuis M762B2g. Ook in Simons, 1969, 184-185.

8. ALLDEUTSCHER VERBAND EN GERMANIA

Jan Matthijs Brans, medestichter van het Brussels genootschap De Distel, bezorgde het Alduitse gedachtegoed een forum. Een pleidooi in januari 1897 om het Duits tot officiële administratieve en onderwijstaal in België te maken en het leger onder Duits commando te brengen, kreeg een geduldig, zelfs enthousiast publiek. ‘Die neuen Verfechter der germanischen Ideale verteidigten neue Ideale. Und anders als zuvor, taten sie dies mit der ausdrücklichen und tatkräftigen Unterstützung Deutschlands’ (Draeye, 2011, p. 104). Brans (1895 en 1896) verdedigde de stellingen van Pfister-Schwaighusen en liet Harald Graevell aan het woord. Germaanse idealen werden vanaf nu in Vlaanderen verdedigd met uitdrukkelijke Duitse steun. Dat gebeurde niet alleen tijdens de bijeenkomsten van De Distel, maar ook in *Vlaamsch en Vrij* (Draeye, 2011, p. 102-104, en Saerens, 2000, p. 81-82). Brochures van Graevell en van Bley deden Prayon van Zuylen (1896, vnl. p. 665-666) opnieuw en feller dan ooit reageren, in een rede voor de Vlaamse academie en in een boodschap van de Vlaamse Volksraad die op 16 mei 1897 aan het bestuur van de Alldeutscher Verband werd bezorgd. De inhoud van de boodschap, zo stond ook in de tekst, werd zonder de minste terughoudendheid ook door de ‘Groot-Nederlander’ Pol de Mont onderschreven (Draeye, 2011, p. 105 en 107). Prayon vermeldde nog Brans en enkele anderen als mede-onderschrijvers maar in zijn brochure *Der Stand der Vlämischen Bewegung* (1897, p. 19) viste Reismann-Grone alvast De Mont weer op als iemand die de hereniging met Nederland wenste, en dan liefst met een intrede in een Duitse statenbond (Buning 1975, kol. 239). Wellicht was dat een erg persoonlijke appreciatie van een gesprek tussen beiden, want elders zijn geen vergelijkbare uitspraken van De Mont te vinden. Wel staat vast dat hij (net als Hansen overigens) scherpe vragen had bij de *Eindeutschung* van het Deense element in Schleswig-Holstein (Buning, *ibid.*). Het lag voor de hand, gezien de Alduitse kijk op taalpolitiek, dat voor Vlaanderen en/of Nederland een gelijkaardig scenario op stapel stond.

Twee reizen van Theodor Reismann-Grone, medestichter van de Alldeutscher Verband, konden nauwelijks het tij keren. Het belangrijkste resultaat van deze tussenkomst (Buning, 1975, p. 236) was de stichting van het tweetalige tijdschrift *Germania* (1898-1905), dat hij heel de tijd zou financieren. Het abonentenbestand was goed voor enkele tientallen, op zijn hoogtepunt niet eens honderd adressen. Van de vijftig Duitse, vijfendertig Vlaamse en vier Nederlandse medewerkers leverden de meesten nooit een bijdrage;

Prayon-van Zuylen was een van de weinigen die wel een artikel in het blad publiceerde. De redactie wees – heel voorzichtig – iedere gedachte van aanhechting of verduitsing van Vlaanderen expliciet af.

Om de stichting van het tijdschrift te vieren organiseerde De Distel op 7 april 1898 een feestelijke zitting waarop De Mont een enthousiast publiek onderhield over ‘Een keerpunt in de Vlaamsche Beweging’. Volgens hem was ze meer dan een ondertussen eindelijk succesvolle strijd voor taalrechten. Hij nam afstand van zijn voorgangers, van Jan Frans Willems, door te kiezen voor Hansens leuze uit 1860: ‘mijn vaderland is mij nooit te groot’.

In het spoor van De Gobineau was de Vlaamse Beweging voor De Mont (1898, p. 235, 236 en 237-238) een deel van de veel grotere strijd tussen twee van de drie hoofdrassen van Europa, een ‘voorpostengevecht van den rusteloozen kamp om de wereldheerschappij tusschen het Duitsche of Germaansche ras en het Latijnsche.’ De Vlamingen waren ingeslapen en gelatiniseerd, en hij riep zijn gehoor op ervoor zorgen dat ‘ons volk wederom zijn *eigen* plaats inneme onder de volkeren van Europa’. ‘Gelukkig zijn wij te behooren tot dat groote, zuivere ras, het Germaansche of Duitsche, om het even nu aan welk van deze twee volkomen hetzelfde betekende woorden gij de voorkeur wilt geven, dat ras, hetwelk uitmunt door een eenvoud en een oprechtheid, een eerlijkheid en een fijngevoeligheid, welke zich tot heden toe weerspiegelen in de hoogste uitingen van hun kunst.’

De Mont beklemtoonde tegelijk de Vlaamse gehechtheid aan een onafhankelijk België – dat overigens zijn grootste bloei aan Vlamingen te danken had – en aan het Vlaamse volk dat meeding op de stroom die de intellectuelen lanceerden. De Vlaamse macht moest evenwel ook voordelen meebrengen, en Vlamingen die naar Frankrijk of Wallonië vertrokken moesten er hun eigen cultuur, hun eigen ras trouw kunnen blijven en dus moesten er gezelschappen, bibliotheken, voordrachten, concerten enz. komen.

Verder in de toespraak had hij het nog over het Kongolese project van Leopold II en was er veel aandacht voor het verfransende onderwijs, dat hij net als Rooses op Nederlandstalige basis wilde inrichten door het Frans pas in de laatste jaren te laten onderwijzen en voor de gezamenlijke Germaanse talen even veel tijd in te ruimen als voor de klassieke talen, allebei even dood.⁴⁰

---

⁴⁰ De Mont riep wel meer op om het Duits een prominentere plaats te geven in het middelbaar onderwijs. Met Carl Hebbel, leraar aan de Duitse school, schreef hij ook een tweedelige *Praktisch-theoretische spraakleer der Hoogduitsche Taal* (Lier: Van In, 1885 en herdrukken

‘Een keerpunt’ is een belangrijke tekst, en niet alleen in de evolutie van Pol de Mont, die nooit eerder zo duidelijk stelde waar de Vlaamse Beweging voor stond. Binnen die beweging was het een keerpunt, of toch een accentverschuiving. De Mont speelde het numerieke Germaanse overwicht uit in zijn Vlaamse strijd, zonder dat er sprake was van het nastreven van raszuiverheid en zonder te gewagen van een bestuurlijke scheiding, integendeel. (De Ridder, 2008, p. 44). De rede markeerde bovendien echt wel een keerpunt, want een week later werd de Gelijkheidswet gestemd.

Pol de Mont leverde twee bijdragen aan *Germania*: een beschouwende en een creatieve. In de vierde jaargang (p. 707-719) verscheen zijn ‘Kolonos, dramatisch tafereel’, geschreven op vraag van de jury om door de kandidaten van de driejaarlijkse Prijs van Rome te worden getoonzet. Het is een korte bewerking van enkele van de laatste uren van Oidipus. Veel belangrijker was zijn bijdrage aan de eerste jaargang. In acht fragmenten, ruim zeventig pagina’s lang, gaf hij – zoals hij op het einde zeer bescheiden stelde – een misschien weinig doorwrocht en onvolledig overzicht van de Vlaamse Beweging. Hij begon deze ‘Bladzijden uit de geschiedenis van de Vlaamsche Beweging’ met de klacht dat Nederlanders en Duitsers, laat staan anderen, niet vertrouwd waren met de beweging en dus onverschillig stonden tegenover mensen van hetzelfde bloed en dezelfde of bijna dezelfde taal. Het beroofde de Vlamingen van het begrip, de liefde en desnoods de verdediging van bijna 65 miljoen mensen. De macht van het getal, de enorme ruggensteun in mogelijke conflicten met de Latijnse wereld, daar was het De Mont overduidelijk om te doen. Niet onverwacht bevestigde hij ook hier zijn trouw aan het Belgische staatsburgerschap, maar hij beklemtoonde ook de noodzaak om te herhalen en te blijven herhalen dat er geen Belgische nationaliteit bestaat, net zo min als een Oostenrijkse, een Zwitserse of een Engelse (De Mont, 1898b, p. 277). Opmerkelijk is zijn eigen conclusie: hij vond dat de Vlaamse Beweging zich niet langer met allerlei grieven

---

in 1887 en 1892) en een *Deutsches Lesebuch aus den besten Dichtern und Schriftstellern zum Gebrauch beim Unterricht im Deutschen*, een bloemlezing in drie volumes (Lier: Van In, 1886-1890). De auteurs volgden de methode van Robinson, en omdat de bestaande vijf- of zesjarige inspanningen weinig resultaat opleverden, wilden ze de leerlingen in het Duits laten denken. Daartoe boden ze regels, teksten, vertaal oefeningen, woordenschat enz. aan en gaven ze leerkrachten de raad zo veel mogelijk alleen het Duits te gebruiken. De bloemlezing, telkens gericht op twee jaren van het middelbaar onderwijs, kreeg een gering aantal Franse en Nederlandse verklaringen mee. Proza en poëzie, oude teksten, verhalen, Germaanse geschiedenis en mythologie, werk van De Monts literaire voorbeelden en hedendaags werk van zijn correspondenten; in het derde deel ook brieven van Bismarck aan zijn vrouw. Met H. Roumen gaf De Mont twee vertaalboeken uit met *Fransche, Deutsche en Engelsche stukken ten behoeve van het Nederlandsch taalonderricht* (Hasselt: Klock, 1885 en 1893²) met een zwaar overwicht aan Franse teksten.

moest inlaten, maar ruimer moest kijken en meegaan met de grote bewegingen van een tijd die haar met 'ijzeren logica' voor 'heel andere behoeften, andere gevaren misschien' kon plaatsen (De Mont, 1898b, p. 756). Een eerder cryptische omschrijving die zowel kon waarschuwen voor een komende annexatie als die annexatie kon verwelkomen.

9. EEN AMBULANCE VOOR TRANSVAAL

Op 23 mei 1899, een maand na Groths tachtigste verjaardag en een week voor zijn overlijden, vierde Antwerpen opnieuw feest voor de Platduitse auteur. Hansen was opnieuw voorzitter van het 'Comiteit'. De Mont was 'mede-voorzitter' en hield de feestrede. Hij benadrukte hoe weinig rekenschap de Vlamingen zich wel gaven van de uitgestrektheid van hun taalgebied. Het feest moest volgens hem de banden aanhalen tussen alle Dietssprekenden, die van het noorden van Duitsland tot Sint-Petersburg, die van de Verenigde Staten, van Oost-Indië, Oranje-Vrijstaat en de Zuid-Afrikaanse Republiek. Zijn toegejuichte rede bevatte geen politieke uitspraken (Simons, 1980, p. 177-182).

De aandacht voor Zuid-Afrika was niettemin zeer politiek geladen. Het belaagde Dietse broedervolk kon in Vlaanderen in de jaren 1880 op veel sympathie rekenen (Goris, 1983). Wanneer vanaf december 1895 en in de nazomer van 1899 de twee Boerenrepublieken bedreigd worden, voert het ANV de strijd aan. De belangrijkste Vlaamse Transvaalmeeting – Transvaal is de vaker gebruikte naam voor de Zuid-Afrikaanse Republiek – vóór de Anglo-Boerenoorlog vond plaats in Antwerpen op 17 september 1899, een idee van Pol de Mont (Fredericq, 1908, p. 300-301 en Goris, 1999, p. 8).

Tijdens de Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) ging de steun aan de Boeren ondanks verschillende oproepen niet verder dan humanitaire hulp. Onder impuls van Pol de Mont werd door de Antwerpse tak van het ANV twee dagen voor het uitbreken van de oorlog, op 9 oktober 1899, een 'Hulp-Komiteit voor Transvaal en Oranje Vrijstaat' opgericht. Als voorzitter organiseerde De Mont een massale geldinzameling om een ambulance, een veldhospitaal dus, voor Transvaal uit te rusten, er dokters en medisch personeel voor te selecteren en de mensen en het materiaal in Zuid-Afrika te krijgen.⁴¹ De ambulance onder medische en technische leiding van de jonge arts Franz Coolen vertrok

---

⁴¹ Een Nederlandse ambulance met tien dokters, tien verpleegsters en tien brancardiërs vertrok op 4 november naar Delagoa Bay. Cf. *De Schelde* (Temse) 4/11/1899.

al op 25 november naar Boerengebied, maar vanaf het begin werd gesteld dat zowel Boeren als Engelsen zouden worden verzorgd. Omdat de initiatiefnemer vreesde in België niet voldoende fondsen bijeen te kunnen krijgen, deed hij een beroep op de Antwerpse Ortsgruppe van de Alldeutscher Verband. Het is duidelijk dat De Mont van bij het begin de samenwerking op het oog had, want al op 20 oktober 1899 liet Adolf Lehr hem namens het Berlijnse hoofdbestuur van de Alldeutscher Verband weten dat het project hun volledige instemming en steun genoot.⁴² Die medewerking impliceerde ook Duits ambulancepersoneel: twintig Duitsers en Oostenrijkers, vier daarvan in opdracht van de *Deutsche Zeitung*, vergezelden de twintig Vlamingen en de vijf Franstalige Brusselaars. In Duitse ogen werd het daardoor ook veel meer een Duitse aangelegenheid.

In de context van deze bijdrage wil ik alleen maar meegeven dat de Duitse steun Duitse inmenging impliceerde en dat de schaduw van de Alldeutscher Verband wel erg groot was. Opvallend is dat vanaf het uitbreken van de Boerenoorlog vanuit Duitsland weer alleen maar over Duitsers gesproken werd wanneer stamverwante volken bedoeld werden. Stamverwantschap speelde in ieder geval een belangrijke rol in De Monts Boerenengagement. Hij ging er van uit dat het publiceren van de toegezegde gelden de Vlaamse zaak extra prestigie zou bezorgen en dat enkele niet nader gespecificeerde acties de massa ook zouden meeslepen in de strijd voor de eigen taal. Daarnaast geloofde hij ook dat zijn oproep het Neder- en Hoogduits in Afrika zou versterken.

Brieven vanaf begin november bewijzen toezeggingen van fondsen van verschillende Ortsgruppen van de Alldeutscher Verband. Op 26 november meldden de *Alldeutsche Blätter* al een storting van 12.081,37 mark aan De Mont; de rest van de 41.000 mark die al ingezameld werden, ging naar het Duits korps in Zuidelijk Afrika. De Duitse connectie won snel aan belang; dat blijkt zelfs uit de evolutie van het briefhoofd van de vereniging, met naast de gegevens voor Antwerpen ook een verwijzing naar de stichting voor Duitsland en Oostenrijk door het hoofdbestuur van de Alldeutscher Verband en met inzaamkantoor in Berlijn. De samenwerking verliep niet altijd even vlot en de omvang van de Duitse inbreng noopte De Mont geregeld tot veel diplomatie. Niet meteen zijn sterkste kant en dus stuurde hij Max Rooses wanneer de minister uitleg wilde over het ontstaan en de bedoeling van het comité.

---

⁴² Brief, 20/10/1899, Adolf Lehr aan Pol de Mont, Letterenhuis H90783.

Ondanks het vele geld dat de Aldeutscher Verband schonk, ondanks het feit dat het in de beide keizerrijken Duitsland en Oostenrijk-Hongarije een enorme campagne voerde en meer dan dubbel zoveel geld ophaalde dan de Vlamingen, eiste Berlijn geen rol in de praktische organisatie. Wel een openlijke erkenning van de verleende steun, want het was de Duitsers uiteraard ook om meer te doen dan een loutere blijk van sympathie. Een aantal leden van het comité waren van mening dat er wel een formule moest kunnen worden gevonden. In een ongedateerde brief rekende De Mont op een tekst van Rooses. Hij voegde daar veelzeggend aan toe: ‘let wel: er is, vooral met het oog op een *latere* koloniale onderneming in Afrika, uit die kringen, *veel, veel & machtige* steun te verwachten’. Een steun die ook belangrijk was voor het voortbestaan van het Nederduits in Zuid-Afrika.

Op 13 februari 1901 dankte president Kruger Pol de Mont en zijn organisatie. Hij had het wel over de ‘Belgisch-Duitse’ ambulance, maar dat was niet voldoende voor de leiding van de Aldeutscher Verband in Berlijn, die de indruk had dat de president niets wist van de inbreng uit het Reich. Berlijn vroeg De Mont om de zaak recht te zetten en Kruger een nieuw dankwoord te vragen, want de Duitse schenkers waren niet blij met deze gang van zaken en dat zou minder aangename gevolgen kunnen hebben. De Mont deed het nodige en Kruger dankte een tweede keer. Heel veel lof voor Duitse medewerkers en het Duitse volk, maar voor Berlijn volstond het niet, want de president vermeldde de Aldeutscher Verband niet. Niet dat ze enige dank verwachtten, maar ze wilden graag hun schenkers laten weten dat ze van overzee bedankt werden. Vanuit Antwerpen slaagde men er ten slotte in Kruger de juiste woorden te laten gebruiken in een derde dankwoord. Hij wilde wel iedereen danken in Duitsland maar – en de volgende passage werd door een tevreden De Mont onderstreept – ‘op den voorgrond treedt wel het Aldeutsche (sic) Verband, welk lichaam zoo krachtig heeft meegewerkt tot de uitrusting en het onderhoud der ambulance; welke verschillende Ortsgruppen de zaak der Republieken zoo hartelijk hebben ondersteund’.⁴³ Nog voordat hij die laatste dankbrief kon gezien hebben, liet de voorzitter van de Hauptleitung des Aldeutschen Verbandes De Mont weten dat ze alleen maar meer geld konden schenken ‘wenn wir die Gewissheit gewonnen haben, dass die Gelder zu lediglich aldeutschen Zwecken

---

⁴³ Brieven, 13/2, 18/4 en 6/6/1901, President Kruger aan Pol de Mont, en maart, 15/4 en 15/5/1901, Adolf Lehr aan Pol de Mont, Letterenhuis H90783.

verwandt werden, bei denen dieser alldeutsche Charakter auch zum Ausdruck gelangt'.⁴⁴

De Mont had het niet makkelijk met zijn Duitse 'vrienden'. Niet alleen was de Alldeutscher Verband vaak lastig in zijn 'kleine eisen en verwachtingen', vaak waren er ook misverstanden, werd er slecht gecommuniceerd. Zo bevat het archief een pak brieven van de antisemitische, racistische en groot-Duitse Friedrich Lange van de *Deutsche Zeitung*, met in de marge massa's opmerkingen van De Mont over misverstanden, regelrechte fouten of leugens.

De Alldeutscher Verband, na de Boerenoorlog nauwelijks nog in de Vlaamse Beweging geïnteresseerd, vond ondertussen dat literatuur maar voor de eenheid moest zorgen die politiek verhinderd werd. Pol de Mont en Omer Wattez zagen daar wel wat in; ze meenden daarmee te doen wat de eerste flaminganten voor ogen hadden. De Duitse hoofdleiding had echter voor die eerder bezadigde aanpak gekozen om de verloren invloed weer te winnen. Ze had haar leden opgeroepen om de grote woorden en de tribune te mijden en via persoonlijke contacten de zaak van het pangermanisme vooruit te helpen (Wattez, 1899-1900 en Behets, 1963, p. 462). Voor veel flaminganten betekende het afwijzen van het pangermanisme geen breuk met Duitsland. Hoe het ook zij, vanaf 1903 werd het Berlijn duidelijk dat ze met de flaminganten nooit hun doel zouden bereiken, en in 1905 verdween *Germania*. Niettemin zou Reismann-Grone het Vlaamse standpunt nog verdedigen op een congres van het Alldeutscher Verband in 1911. Toen de Alduitsers in 1904 hun wens tot annexatie van de Lage Landen ook openlijk formuleerden, was de breuk totaal en definitief (Behets, 1963, p. 459, 462 en 464). Vanaf 1910, toen de Alduitsers de oorlog voelden naderen, verloren ze ook ze alle vertrouwen in de Vlaamse Beweging en waren ze ervan overtuigd dat de flaminganten in geval van gewapend conflict niet in staat zouden zijn en er zelfs niet aan zouden denken om België tot steun aan Duitsland te bewegen (Dolderer, 1998b, p. 1002).

10. DRESDEN 1905

In het Koninklijk Kunstverbond te Antwerpen begon De Mont op de Vlaamse Landdag van 27 augustus 1905 zijn rede over 'Vlaanderens Toekomst' zo: 'Wij zijn [...] een kleine stam, een vreedzame tak van het groote

---

⁴⁴ Brief, 7/6/1901, Adolf Lehr aan Pol de Mont, Letterenhuis H90783.

Germaansche volkerendom'. Hij verdedigde de stelling dat het Vlaamse volk zich moest ontwikkelen, niet door op te gaan in een ander ras en een andere taal en zeden aan te nemen, 'maar zoo dat het bestendig blijft een afzonderlijke tak van het groote Germaansche volkerendom, zoo dat het blijft en blijven wil Vlaamsch, Nederlandsch en Nederduitsch!' De twee- of zelfs drieledigheid van het land moest evenwel behouden blijven (De Mont, 1921, p. 56 en 57).

Enkele dagen later, in september 1905 vertrok De Mont voor een maand naar Duitsland en Oostenrijk. Hij was de enige die de contacten nog onderhield, de enige die na de Anglo-Boerenoorlog nog door de Alldeutscher Verband werd uitgenodigd. Over de reis vernemen we een aantal feitelijke gegevens uit de berichten aan zijn zoon.⁴⁵ Hij sprak in Karlsruhe, Stuttgart, Freiburg, Dresden, Mainz en in het Westfaalse Hagen. In Keulen gaf hij geen lezing. Daar werd hij ontvangen als vriend. Een geplande voordracht in Wenen ging niet door omdat dit vanwege de wrijvingen tussen Duitsers en Tsjechen voor een buitenlander niet opportuun was. Die vijftig mark was hij dus kwijt. De lezing in Dresden is in dit verhaal de belangrijkste. Dresden was een van de prachtigste steden die hij kende, ook al hield hij niet echt van barok, schreef hij zijn zoon vanuit het schrijfzaaltje naast de concertzaal van de Zoologischer Garten, waar hij om acht uur in smoking en met witte das zijn opwachting maakte voor een dubbele lezing, in het Duits en in het Vlaams.⁴⁶

Dresden zou hem niet in dank worden afgenomen in België, ook niet in Vlaanderen. De Vlaamse Beweging herkende zich niet in sommige uitspraken over ras en Germanendom, die op steun aan het streven van de Alldeutscher Verband leken. Die uitspraken waren koren op de molen van de Franstalige pers, die het niet pikte dat de redenaar de Belgische revolutie van 1830 een catastrofe noemde, en totaal nutteloos, omdat er nu eenmaal geen Belgische nationaliteit bestond (Wilmotte, 1912, p. 158). Zelfs George Meir (1932, p. 245), die in zijn biografie van De Mont geen enkele van de hier genoemde leden van de Alldeutscher Verband vermeldde, liet zich over de Dresdense rede in vier regels ongenueanceerd uit. Hij baseerde zich op de Franse studie van Wilmotte om zonder meer te concluderen dat de redenaar zich 'beslist ten voordeele van het Pangermanisme had uitgesproken'.

---

⁴⁵ Brieven, 16, 20, 21, 23/09 en 10, 14, 15/10/1905, Pol de Mont aan Frits de Mont, Letterenhuis M762B.

⁴⁶ Brief, 10/10/1905, Pol de Mont aan Frits de Mont, Letterenhuis M762B.

De gewraakte rede, die noch het bestuur van het Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen, waar De Mont op dat ogenblik directeur was, noch de Antwerpse burgemeester Jan van Rijswijck de wenkbrauwen deed fronsen, ging wellicht verloren. Een vertaling ervan door Frans Buyens of zelfs de originele tekst zou ooit deel hebben uitgemaakt van zijn dossier bij het ministerie,⁴⁷ maar dat document lijkt verdwenen. Men kan zich evenwel afvragen of De Mont in Dresden echt wat anders vertelde dan in België of tijdens andere Duitse voordrachten. Of hij uitzonderlijk echt de bestaande grenzen in vraag stelde, of hij echt dacht aan het gebruik van het Duits in onderwijs en administratie in België. Ik heb daaromtrent heel wat twijfels en voel me gesteund door Karel van de Woestijne (1906). Die kwam in een bijdrage aan de *NRC* over ‘Belgisch Pangermanisme’ een jaar later nog eens terug op de gewraakte woorden van De Mont. Hij verweet hem niet eens dat De Mont beweerde dat de Belgische nationaliteit niet bestond, wel dat hij dat in Dresden deed. Na de oorlog schreef De Mont aan de minister dat zijn voordracht in Dresden een verkorte versie was van zijn tekst in *Germania* en dat hij uitdrukkelijk had gezegd dat de Vlaamse Beweging geen aanhechtingsbeweging was, maar een strijd om van het Vlaamse volk een waar cultuurvolk te maken.⁴⁸

Natuurlijk ontkende De Mont in Dresden het ontstaan van de Belgische nationaliteit. Twee volken, twee talen en één nationaliteit, dat was onmogelijk in zijn denken. Maar dat impliceerde uiteraard niet, ook niet in Dresden, de ontkenning van het Belgische staatsverband. Tenzij voor een kwaadwillige verstaander. Maar Van de Woestijne had een punt met zijn verwijt: de kans dat een publiek van Alduitsers vooral hoorde wat het graag wilde horen, was zeer groot. En datzelfde gold ook voor toevallige aanwezigen met contacten in de Belgische Franstalige pers.

Paul Fredericq noemde De Mont, ongetwijfeld niet alleen in zijn dagboek, een ‘walgelijk pangermanist’, maar geen tegenwind kon Pol de Mont van zijn stuk brengen.⁴⁹ De liefde voor Duitsland bleef een constante, een eigenaardigheid die men meestal wel tolereerde binnen de Vlaamse Beweging en die geregeld zeer manifest zijn teksten binnensloop. Zo ook in zijn Vlaamse maar

---

⁴⁷ Pol de Mont, ‘Voor mijn kinderen en behuwd-kinderen’, LH M762B; en brief, 5/2/1919, Pol de Mont aan minister van Kunsten en Wetenschappen Harmignie, Rijksarchief Brussel, T004/01, Schone Kunsten oud fonds 78B (Bestuur Schone Kunsten, dossier 2637/a).

⁴⁸ Brief, 5/2/1919, Pol de Mont aan Alphonse Harmignie, o.c.

⁴⁹ P. Fredericq, *Dagboek*, 6/12/1908, Gent, UBG Hs 3704A27.

ook zeer Belgicistische openingsrede op het Antwerpse congres van 1912. Hij keerde zich fel tegen Destrée en iedere vorm van bestuurlijke scheiding, maar als terloops gaf hij ook uiting aan zijn behoren tot het Germaanse ras: ‘Als echte Germanen hebben we niet alleen het eigen Volkstum, de eigen nationaliteit lief maar ook het Volkstum an sich en tonen respect voor ieder Volkstum, zolang het ons eigen bestaan niet aantast’ (De Mont, 1921, p. 99).

11. OORLOG EN NAOORLOG

Tijdens de oorlog koos Pol de Mont resoluut voor België. Daarbij verschool hij zich gemakshalve achter zijn plicht als ambtenaar. Hij geloofde niet in de overwinning van Duitsland en raadde iedereen aan op de vlakte te blijven. Niettemin werd hij eind augustus 1914 in een artikelenreeks van *La Métropole* en op 24 november 1914 in het *Journal des Réfugiés* opgevoerd als pangermanist (Wils 2014, p. 69-70). De naar Nederland uitgeweken liberale Antwerpse journalist August Monet noemde hem en enkele anderen in november 1915 in *De Telegraaf* een activist (idem, p. 167-168). Dat de neutraliteit die hij zo rigoureuus nastreefde hem uiteindelijk niet zou helpen, stond in de sterren geschreven. De Franstalige pers wilde en kreeg na de oorlog het hoofd van *l’ami des Boches* (Stynen 2014b). Van het bezoek van Reismann-Grone aan De Mont op 28 februari 1915 wisten ze blijkbaar niets,⁵⁰ maar het beeld van de Duitsgezinde leider achter de schermen dat in die pers werd geschetst, bleef duidelijk ook nazinderen in Duitsland, werd daar zelfs graag overgenomen. Zo ook door Wagner (1931, p. 214) bij het overlijden van De Mont:

Als der Krieg kam, hat er sich allerdings nicht mit in die vorderste Linie des politischen Kampfes bestellt, wie man dies hätte annehmen sollen. Er beschänkte sich auf kulturelle Vortragstätigkeit, hielt sich nach aussen völlig zurück, trieb aber andererseits die Führer des “Aktivismus” persönlich zur politischen Taten und schrieb anonyme leiden-

---

⁵⁰ Buning (1975, p. 254) haalt het Tagebuch van Reismann-Grone aan, die zich van het bezoek vooral herinnerde dat De Monts anti-Duitse gevoelens, een gevolg van de gruwelen van de eerste dagen van de oorlog, verdwenen waren, ook al gingen de acties van de Jong-Vlamingen hem te ver. Het is duidelijk dat De Mont verwijten formuleerde, maar hij was ongetwijfeld ook voorzichtig in zijn uitlatingen en het is nog maar de vraag in welke mate de *small talk* die het dagboek haalde ook echt de gevoelens van De Mont weergaf.

schaftliche Freiheitsgedichte. Hier zeigte sich eine innere Schwäche dieser sonst so harmonischen und geschlossenen Persönlichkeit.

Een zwakte waar hij volgens Wagner zelf nog het meest onder leed. Zijn geest was ongebroken maar – en hier vergeet de Duitse vriend De Monts jaren als hoofdredacteur van *De Schelde* – zijn politieke strijd was voorbij. Toen hij hem bij zijn 70ste verjaardag in Antwerpen gelukwensde, vermeed de jarige alle politieke thema's.

Dat hij zowel aan het begin van de oorlog als in de loop ervan in Duitse teksten werd opgevoerd, hielp zijn zaak natuurlijk ook niet. In zijn (niet in gotische, maar voor iedereen in Vlaanderen makkelijk leesbare letters gedrukte) bijzonder optimistische oproep tot verzoening, haalde de protestantse dominee Otto Bölke een oude maar in 1914 in de *Mitteilungen aus der Quickborn* opnieuw gepubliceerde uitspraak van de Antwerpse dichter aan. ‘‘Ben Kind van ’t selve Blut!’’ rief der flämische Dichter Pol de Mont bei der Begegnung mit dem niederdeutschen Dichter Klaus Groth freudig bewegt aus’. Bölke (1917, p. 41-42), propagandist van de Flamenpolitik en sympathisant van de radicale, Jongvlaamse variant van het activisme, extrapoleerde die uitspraak behoorlijk voorbarig naar de oorlogsjaren met : ‘Was er empfunden, das haben jetzt viele Flamen in alten Flamlant im innersten Herzen verspürt im Begegnen mit unseren Flämigern, die durch diesen Weltkrieg nun zum ersten Male wieder in die alte Heimat der Väter kamen.’⁵¹

Na de oorlog was Duitsland vooral bevreesd voor het Franse streven naar hegemonie. Het beschouwde de Vlaamse beweging als een factor die België uit de Franse invloedssfeer kon halen, maar dat kon, zo wist men in Berlijn, alleen maar door ten opzichte van de flaminganten een volstrekt neutrale koers aan te houden. Berlijn had ook meer vertrouwen in de meerderheids-flaminganten van Frans van Cauwelaert dan in radicalere groepen (Dolderer, 2014, p. 305). De Mont was tijdens de oorlog voorstander geworden van de politieke scheiding (Stynen, 2014b, p. 206), en na zijn ontslag als conservator kon hij aan de slag als hoofdredacteur van *De Schelde*, het blad van de Frontbeweging. De Mont werd een belangrijke stem in het Vlaamse perslandschap. In verschillende artikels gaf hij zijn steun aan allerlei nationalistische bewegingen. Een enkele keer lijkt hij te impliceren dat de Germanen een zuiverder

---

⁵¹ ‘Flämigern’ verwijst naar inwoners met Vlaamse roots, afstammelingen van Vlaamse en Nederlandse migranten die zich in de twaalfde en dertiende eeuw in de regio ten zuiden van Potsdam en ten noordoosten van de Elbe, de Flämig, vestigden.

ras zijn dan de andere rassen, en als gevolg daarvan wees hij iedere vorm van geboortebeperving af, behalve voor de ongelukkigen die lijden aan ongeneeslijke ziekten. Hun moest alle voortplanting verboden worden, want er waren ziekten die niet alleen het individu maar ook het ras verzwakten. Hij veroordeelde de Poolse pogroms tegen joden en maakte duidelijk dat hij respect had voor allen, juist omdat hij de eigen 'eigendommel'igheid' boven alles stelde.

Wij zijn zoo wars van alle nivelleerend streven, van alle poging tot gelijk-making of een-making van rassen, stammen, volken, enkelingen, als wij juist in de kleurrijke verscheidenheid, die bestaat tussen de begaafdheden en hoedanigheden, de talen, de zeden, de beschavingen, de gedaante zelfs van enkelingen, volken, stammen, rassen, een ongehoorden rijkdom en een onuitputtelijke bron van schoonheid erkennen.

Hij vervolgde dat alle kunsten, talen, culturen bestaansrecht hebben, 'zij het ook niet altijd het zelfde recht...' ⁵²

Uiteraard bleef hij, in het spoor van De Gobineaus *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1855), overtuigd van de Arische superioriteit,⁵³ maar hij was niet zo aristocratisch en niet zo rigoureuus in zijn afkeer van democratische massacultuur als de Fransman. In *De Schelde* had hij het over 'de ware cultuur, die van alle Arische volken' (11.04.1921), en hij pleitte voor strenge overheidsmaatregelen tegen promiscuïteit en geslachtsziekten want 'Het heerlijkste aller menselijke rassen, het ras der stichters en dragers van alle ware cultuur, de blanke Aryer, is bedreigd met verkanking en verrotting van het lijf, met verzwakking en verweeking van den geest!...' (2.10.1919). In een artikel over figuur- en naaktschilderen had hij het over de wonderbare eigenschappen van de huid, die vooral bij Ariërs waren aan te treffen (31.01.1925), en naar aanleiding van een schilderijtentoonstelling in Antwerpen had hij moeite met sommige onderwerpen. Dat ontlokte hem een erg emotioneel "'je ne gobe pas ça!" dat doet men mij niet slikken. Ik verlang van een blanke, een Ariër, die voor blanken en Ariërs schildert, zulke opzettelijk gewilde "metomorphozes" (sic) niet! Men moet Kiswahili kennen, om dit te genieten' (18.12.1925). Hij waarschuwde ook geregeld voor een niet te stuiten opmars van Japan (o.a. 22.10.1919 en 11.04.1921). Bij dat alles dient onthouden te

---

⁵² *De Schelde*, 1/7/1919, 12/11/1919, 14/11/1919, 10/9/1920, 30/3/1922 en 17/4/1922 (citaat).

⁵³ Tijdens de Eerste Wereldoorlog bezat hij in ieder geval een exemplaar van het *Essai*, en werken van andere raswetenschappers als de sociaalantropoloog Ludwig Woltmann (1871-1907) en Max Robert Gerstenhauer (1873-1940). Cf. brieven 10 en 12/4/1915, Pol de Mont aan Frits de Mont, die hij de lectuur van die werken aanbeval (Letterenhuis, M762B).

worden dat het volgen van een of andere rastheorie, *in tempore non suspecto*, heel wat anders was dan de nazi-ideologie die in de jaren dertig, vooral na de dood van Pol de Mont, in alle hevigheid op de voorgrond kwam. Ten opzichte van de joden stonden *De Schelde* en De Mont trouwens opvallend positief. Hij pleitte ervoor dat ze hun eigenheid konden behouden (Saerens, 2000, p. 100 en 147). Een houding die sterk afweek van die van de meerderheid der Alduitsers waarmee hij ooit contact had, en die bijvoorbeeld niet gewaardeerd werd door Raf Verhulst, die Pol de Mont verweet een positieve recensie over het werk van Emile Ludwig te hebben geschreven.⁵⁴

De Mont stelde zich hevig anti-Frans op wat de Duitse herstelbetalingen betrof, en hij steunde volop de Britse pogingen tot minder revanchisme en meer reaalpolitiek. Hij volgde ook argwanend de politieke evolutie in Duitsland en de reactionaire pogingen om de Junkers en de bourgeois weer aan de macht te brengen. Hij hoopte op een proletarische opstand als er weer een conservatief, militaristisch, keizerlijk regime aan de macht zou komen. Hij hoopte op een democratisch en vreedzaam proces, op een socialistische republiek die de krachten van de vrede zou vestigen op het puin van het militarisme (20.02 en 18 en 20.03.1920).

Pol de Mont publiceerde in *De Schelde* nog vele tientallen recensies over Duits werk, maar uitlatingen die als pangermanistisch zouden kunnen worden geïnterpreteerd nam hij niet meer in de mond. Hij hoopte maar dat anderen geen compromitterend materiaal zouden publiceren. Eind jaren twintig had De Mont nog eens contact met Blunck die de 'Widmung' aan Groth' uit 1880 wilde gebruiken. De Mont wilde niet dat Blunck zijn Platduitse werken enige politieke betekenis toeschreef,⁵⁵ een risico dat gezien Bluncks Alduitse achtergrond niet ongegrond was.

Het na de Duitse nederlaag opgerichte Verein Deutscher Studenten legde zich vanaf 1920 via de Grenzlandstiftung toe op Duitse culturele propaganda in het buitenland. In de schoot daarvan ontstond in 1926 een Auslandsamt, dat de banden met potentieel Duitsvriendelijke volkeren, waaronder de Vlamingen moest aanhalen. Walther Reusch en Oskar Fleischmann maakten in dat jaar de eerste van een reeks reizen naar Vlaanderen. Onder anderen Franz Fromme bezorgde hen adressen. Zij bezochten Timmermans en Streuvels en Jef van

---

⁵⁴ Brief, 23/3/1928, Raf Verhulst aan Pol de Mont, Letterenhuis V4165B. Het betrof een recensie van Ludwigs *Kunst und Schicksal*.

⁵⁵ Brief, 20/4/1929, Pol de Mont aan Hans Friedrich Blunck, Letterenhuis M762B.

Hoof, een aantal belangrijke leden van het Verbond der Vlaamse Oud-Strijders, alsmede studentenleiders in Leuven en Gent. Ze zorgden voor een indrukwekkend netwerk waarin ook de namen voorkomen van Borginon, Elias, Custers, Romsée en anderen (Dolderer, 2014, p. 309). Van Pol de Mont is in deze context geen sprake. Hij was niet meer nuttig voor Duitsland, of hij meed bewust alle contact met bewegingen die hij niet meer wilde vertrouwen nadat de Duitse troepen zijn culturele, geïdealiseerde Duitslandbeeld aan flarden hadden getrapt.

12. BIJ WIJZE VAN BESLUIT

Pol de Monts liefde voor Duitsland ontstond lang voordat het pangermanisme aan het einde van de eeuw enkele Vlamingen wist te bekoren. Zijn interesse voor Duitsland was cultureel bepaald. Hij ijverde voor verregaande culturele samenwerking met Duitsland op basis van vermeende stam- en rasachtergrond. Enige politieke reikwijdte had dat voor hem niet. Omdat hij zich fixeerde op de culturele aspecten dacht hij evenwel te makkelijk dat ook anderen alleen of toch hoofdzakelijk in termen van Germaanse cultuur dachten. Zo werd hij een makkelijke prooi voor de Alldeutscher Verband en anderen die er een duidelijke politieke agenda op nahielden, waar Pol de Mont in zijn argeloosheid te weinig oog voor had. De Franstalige pers nam hem vanwege zijn sympathie voor Duitsland al vlug op de korrel. Het dubieuze Duitslandgevoel zou altijd aan De Mont blijven kleven. Zowel Meir als Saerens zien hem als pleitbezorger van het pangermanisme en geven op die manier een politieke dimensie aan het louter culturele streven van de Vlaamse voorman, ook al geeft Saerens (2000, p. 98) toe dat van een uitgewerkte rassentheorie geen sprake is.

In de zomer van 1931 trok De Mont met zijn jonge vriendin Emilienne de Kock naar Berlijn. Hij wilde een laatste keer enkele Duitse kathedralen en musea bekijken en enkele opvoeringen van Duitse dichters en Shakespeare bijwonen (Fromme, 1955, p. 5). Het bleef bij plannen. De bejaarde dichter werd ziek en liet zijn reisgezellin de hulp inroepen van Franz Fromme, die enkele theater- en operavertoningen voor hem had geregeld en de enige vriend was die hij in de stad nog had. Had hij een halve eeuw eerder in brieven aan Jan Blockx en Klaus Groth verzucht dat hij liever in Duitsland was geboren, dan was zijn dood in de hoofdstad van dat ooit zo geliefde land hem misschien een troost.

Literatuurlijst

- Anoniem** (1896a). 'Pol de Mont en het "Alldeutsche Verband"'. *Ons Woord. Tolk der Antwerpsche Onderwijsvereniging Diesterweg*, III, p. 216-217.
- Anoniem** (1896b). 'Pol de Mont in Deutschland over de Vlaamsche Beweging'. *Neerlandia*, oktober 1896, p. 2.
- Anoniem** (1897). 'Pol de Mont in Deutschland over de Vlaamsche Beweging'. *Neerlandia*, januari 1897, p. 6.
- Behets, J.** (1963). 'De breuk tussen de Vlaamse Beweegers en de Pangermanisten (1887-1907)', in: *Wt*, XXIII, 10, p. 451-463.
- Biebuyck, B. en H. Vandevoorde** (2011). 'Nietzsche und das Deutschlandbild in Flandern zur Zeit des *Fin de Siècle*'. In Hubert Roland, Marnix Beyen & Greet Draeye, *Deutschlandbilder in Belgien 1830-1940*. Münster/New York/München/Berlin, Waxmann, p. 182-218.
- Bölke, O.** (1917). *Unter dem Banner der Versöhnung*. Leipzig, Kruger.
- Brans, J.M.** (1895). 'Onze mannen: Majoor Professor Hermann Von Pfister-Schwaighusen'. *Vlaamsch en Vrij*, 19/5/1895, p. 286-287.
- Brans, J.M.** (1896). 'De Vlaamsche Beweging uit Al-Dietsch standpunt door H. Graevell'. *Vlaamsch en Vrij*, 9 en 16/8/1896.
- Buning, L.** (1975). 'Reismann-Grone, Het Alldeutscher Verband en de Vlamingen'. *Wt* 34/4-5, kol. 223-262.
- Cosyn, A.** (1878). 'Dietsche Kwestie'. *De Vlaamsche Kunstbode* 1878, p. 90.
- De Mont, P.** (1878). 'Klaus Groth'. *De Vlaamsche Kunstbode* 8/4-5-6, p. 179-185/216-221/264-271.
- De Mont, P.** (1878-1879). 'Musik'. *Het Pennoen* I, p. 13-17.
- De Mont, P.** (1880). *Gedichten*. Leuven: Fonteyn.
- De Mont, P.** (1890). 'Een naklank van de Antwerpsche Klaus Groth viering'. *De Toekomst* 1890, p. 35-40.
- De Mont, P.** (1898a). 'Een keerpunt in de Vlaamsche Beweging. Voordracht te Brussel 7 april '98' (Stenografie van Jef Mennekens). *Tijdschrift van het Willemsfonds* 1898/2, p. 234-248.
- De Mont, P.** (1898b). 'Bladzijden uit de geschiedenis van de Vlaamsche Beweging'. *Germania* I, 207-214, 273-281, 335-345, 407-418, 499-511, 551-560, 615-623 en 756-757.
- De Mont, P.** (1921), 'Een Kongresrede'. *Een-en-twintig redevoeringen*. Antwerpen: G. Janssens, p. 86-114.
- De Ridder, M.** (2008). *Ouverture 1912. Literatuur en Vlaamse Beweging aan de vooravond van de Grote Oorlog*. Antwerpen: AMVC-Letterenhuis.
- De Smet, A.** (1884). 'Parijs of Berlijn'. *Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle* VI, p. 637-647.
- Dolderer, W.** (1989). *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in der deutschen Öffentlichkeit und*

deutsch-flämische Kontakte 1890-1920. Melsungen: Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte.

- Dolderer, W.** (1998a). 'Alldeutscher Verband'. *NEVB*, p. 266-267.
- Dolderer, W.** (1998b). 'Duitsland-Vlaanderen'. *NEVB*, p. 997-1013.
- Dolderer, W.** (1998c). 'Germania'. *NEVB*, p. 1289.
- Dolderer, W.** (2014). 'Een beeld uit één stuk? Continuïteit en discontinuïteit in de Duitse Flamenpolitik'. *Wt* 73/4, p. 289-317.
- Draeye, G.** (2011). 'Traum oder Fluch. Flämische Literaten über Deutschland 1870-1914'. In Hubert Roland, Marnix Beyen & Greet Draeye, *Deutschlandbilder in Belgien 1830-1940*. Münster/New York/München/Berlin: Waxmann, p. 92-114.
- Elias, H.J.** (1971). *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*. Deel 3. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel.
- Fredericq, P.** (1908). *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, deel 2. Gent: Hoste.
- Fromme, F.** (1955). 'Flandern und wir'. *Heimat und Volkstum, Niedersächsisches Jahrbuch* 1955, p. 1-5.
- Goris, J.M.** (1983). *België en de Boerenrepublieken. Belgisch-Zuidafrikaanse betrekkingen (ca. 1835-1895)*. Retie: Kempische Boekhandel.
- Goris, J.M.** (1999). *Vlaanderen en de Anglo-Boerenoorlog 1899-1902*. Antwerpen: Provinciebestuur.
- Höfken, G.** (1847). *Vlämisch Belgien*. Bremen: Schlodtmann.
- Meir, G.** (1932). *Pol de Mont. Een studie van zijn leven en werk*. Antwerpen/Amsterdam: De Sikkels/De Spieghele.
- Mendel (= E. de Bom)** (1888). 'Pol de Mont in den vreemde'. *De kleine gazet* 17 en 24/06.
- Prayon-van Zuylen, A.** (1880). 'De taalstrijd in Oostenrijk'. *Nederlandsch Museum* 1880, II, p. 133-173.
- Prayon-Van Zuylen, A.** (1881-1882). 'De keerzijde van het Dietschlandisme'. *Nederlandsch Museum* 1881-1882, dl. 2, p. 5-30.
- Prayon-Van Zuylen, A.** (1896). 'Charybdis en Scylla. Verfransching of Verduitsching'. *Verlagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, p. 661-680.
- Prayon-Van Zuylen, A.** (1882-1883). 'Nog een woord over het Dietschlandisme'. *Nederlandsch Museum* 1882-1883, dl. 1, p. 137-152.
- Rilke, R.M.** (1956). *Brieven aan en over schrijvers uit de Lage Landen*. Ingeleid en toegelicht door L. Simoens. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel.
- Saerens, L.** (2000). *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*. Tiel: Lannoo.
- Simons, L.** (1969). 'Johann Meyer und Pol de Mont'. *Jahresgabe Klaus Groth Gesellschaft*, p. 180-192.
- Simons, L.** (1980). *Van Duinkerke tot Königsberg. Geschiedenis van de Aldietsche Beweging*. Nijmegen-Brugge: Gottmer-Orion.

- Simons, L.** (1982). *Vlaamse en Nederduitse literatuur in de 19de eeuw. Deel I: Van Verlooy tot Gezelle*. Gent: KANTL.
- Simons, L.** (1985). *Vlaamse en Nederduitse literatuur in de 19de eeuw. Deel II: Vertalingen, receptie, beïnvloeding*. Gent: KANTL.
- Stynen, L.** (2014a). 'Liberaal en flamingant. Pol de Mont als politicus'. *Wt* 73/3, september 2014, p. 202-223.
- Stynen, L.** (2014b). 'Neutraliteit was geen optie. De Eerste Wereldoorlog van Pol de Mont', *ZL* 13/3, p. 190-213.
- Stynen, L.** (2015). 'De bewondering en de ambitie van de troonopvolger. Pol de Mont en Hendrik Conscience'. *ZL* 14/1, p. 70-92.
- Van de Woestijne, K.** (1906). 'Belgisch Pangermanisme'. *NRC* 9/10/1906.
- Wagner, O.** (1931). 'Pol de Mont'. *Akademische Blätter* XLVI, 15/11/1931, p. 213-215.
- Wattez, O.** (1899-1900). 'In en om de Vlaamsche Beweging'. *Germania* 1899-00, II, p. 403-415.
- Wauters, K.** (1983). *Wagner en Vlaanderen 1844-1914. Cultuurhistorische studie*. Gent: KANTL.
- Wilmotte, M.** (1912). *La culture française en Belgique*. Parijs : H. Champion.
- Wils, L.** (2014). *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitik, Activisme, Frontbeweging*. Kalmthout: Pelckmans.